

А.Юсупович *

ЧИ ХОДИВ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ НА/ДО ЛЯХІВ? (ПОЛЬСЬКО-РУСЬКІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ Х – НА ПОЧАТКУ ХІ ст.) **

Крізь призму боротьби за «червенські гради» й Перемишль розглядаються взаємовідносини володарів Польщі та Русі. Доводиться, що Нестор у «Повісті временних літ» за трьома датами (981, 1018, 1031 рр.), з яких лише середня була точною, описав певний історичний процес. Натомість першу та третю дати створено, імовірно, самим літописцем, котрий мав деякі відомості про польсько-руське суперництво за прикордонний регіон. Представлено, що два записи, під 981-м і 1031-м роками, про суперечки щодо контролю над червенськими містами та Перемишлем, становлять штучні цезури історичного процесу, котрі свідчать про територіальне розширення Русі у західному напрямку. Аргументовано, що кульмінацією першого етапу боротьби за пограниччя стала відмова Болеслава Хороброго від цього регіону бл. 992 р., другого – повернення в 1018 р. польським королем червенських міст і Перемишля, третього – відмова Казимира Відновителя від претензій на пограниччя на користь Ярослава Мудрого.

Ключові слова: Русь, Польща, червенські міста, Перемишль, Володимир Великий, Болеслав Хоробрий, Ярослав Мудрий, Казимир Відновитель.

Тема «червенських міст» («червенських городів», «червенських градів») ось уже понад 250 років хвилює істориків. Упродовж цього часу написано чимало праць, в яких досліджувалося питання локалізації. Так, М.Барсов розміщував їх між Західним Бугом і Дністром¹, а сам Червен ідентифікував із селом Чермно, розташованим на південь від Грубешова². Я.Фіялек ототожнював територію червенських міст із Волинню³. А.Лонгінов уважав, що за Володимира Великого цей регіон охоплював пізніші Галицьку, Перемишльську, Белзьку, Берестейську, Холмську та частково Володимирську землі⁴, а Червен, на його думку, згодом став Чермнем⁵. В.Семкович обстоював ідею про лівобережну частину пізнішої Холмської землі з річками Вепш, Буг, а також Гучва та Влодавка. Під згаданими в «Повісті временних літ» (рік 981-й) «іншими градами» він розумів низку міст, зокрема Белз⁶. Я.Натансон-Лескі останніми вважав

* Юсупович Адріан – доктор філософії в галузі історії, науковий співробітник Інституту історії імені Т.Мантейфеля Польської академії наук (Варшава, Польща); e-mail: ajusupovicster@gmail.com

** Статтю написано в рамках реалізації гранту NPRH (12H 12 0064 81) «Złote jabłko polskiej archeologii. Zespoły grodowe w Czerminie i Gródku (Grody Czerwieńskie) – chronologia i funkcja w świetle badań dawnych oraz weryfikacyjnych»

Переклад із польської мови – Василь Кононенко (Київ)

¹ Барсов Н.П. Очерки русской исторической географии: География начальной (Несторовой) летописи. – Варшава, 1885. – С.39.

² Там же. – С.102.

³ Fijałek J. Biskupstwa wołyńskie Polski i Litwy w swoich początkach // Sprawozdania PAU, posiedzenie wydziału historyczno-filozoficznego. – 8.IV.1911. – S.13.

⁴ Лонгинов А.В. Червенские города: Исторический очерк, в связи с этнографией и топографией Червонной Руси. – Варшава, 1885. – С.13, 67–68, 96.

⁵ Там же. – С.83.

⁶ Semkowicz W. Geograficzne podstawy Polski Chrobrego // Kwartalnik Historyczny (далі – КН). – Т.39. – Warszawa, 1925. – S.310–312.

Стовп'я, Верешин та Угровськ⁷. Ю.Скшипек схилявся до думки, що ми маємо справу з кількома «градами» у самому Червені, тобто з містом зовнішнім і внутрішнім. Згідно з його гіпотезою, на момент зайняття Володимиром Червена в 981 р. тут існував лише один замок. Утім київський князь, котрий побоювався втратити набуте, подбав про численні укріплення, отже «гради» треба розуміти як фортифікації. Таким чином, Червен міг бути центром відповідної землі⁸. О.Головко обмежував територію річками Вепш, Буг і Сан⁹. С.Церха вважав, що червенські міста збігалися з Луцькою землею як територією бужан, котра, своєю чергою, у середині Х ст. входила до складу лендзянської спільноти. Пізніше ці терени окреслювали назвою «Холмська земля»¹⁰. На сьогодні цей погляд загальноприйнятий, така інтерпретація популяризується й деталізується¹¹. С.Кучинський допускає, що Червен і Волинь становили ядро Червоної Русі¹². Утім А.Поппе розглядає Волинь як осередок поза межами політичних та господарських впливів Червена¹³. Т.Василевський уважав, що «оселі дулібів були розташовані на Волині й на території червенських міст – тобто пізнішої Холмської та Белзької земель»¹⁴.

Не менше дискусій викликало повідомлення «Повісті временних літ» під роком 981-м про похід Володимира Святославича на ляхів та захоплення Червена, інших міст, а також Перемишля. Обмежена можливість пов'язати цей запис з іншими відомими джерелами, котрі стосуються цих теренів, спричинила численні дискусії серед дослідників. Результатом стала низка гіпотез, серед яких можна виокремити чотири основних припущення про те, що виправу київського князя було здійснено: 1) на чехів; 2) на ляхів (поляків); 3) проти незалежного племінного союзу або повсталого руського племені; 4) і, зрештою, що насправді ніякого походу не було.

Прихильники першої гіпотези припускають, що Червенська, а також Перемишльська землі були залежними від Кракова. Це надвісянське місто починаючи з середини Х ст. належало до Чехії. Підтвердження цих міркувань

⁷ *Natanson-Leski J.* Zarys granic i podziałów Polski najstarszej. – Wrocław, 1953. – S.100.

⁸ *Skrzypek J.* Studia nad pierwotnym pograniczem polsko-ruskim w rejonie Wołynia i Grodów Czerwieńskich. – Warszawa, 1962. – S.62.

⁹ *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – К., 1988. – С.8–9, 39; *Его же.* К вопросу о роли «червенских градов» в истории восточного и западного славянства в IX – первой трети XI в. // Древнерусское государство и славяне: Материалы симпозиума, посвященного 1500-летию Киева. – Минск, 1983. – С.107–109.

¹⁰ *Cercha S.* Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie? // Litwa i Ruś. – T.III. – Wilno, 1912. – S.21–40, 166–185; *Idem.* Chełmszczyzna – ziemią «Grodów Czerwieńskich» // Świat Słowiański. – T.I. – Kraków, 1913. – S.261–271.

¹¹ *Поп.: Łowmiański H.* Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespolonych badań polsko-radzieckich // KH. – T.60. – Warszawa, 1953. – S.60–42; *Wąsowicz T.* Czerwieński gród // Słownik Starożytności Słowiańskiej. – T.1. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1961. – S.301.

¹² *Kuczyński S.M.* Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku (przed rokiem 980) // Początki państwa polskiego: Księga tysiąclecia. – Poznań, 2002. – S.241 [препринт видання 1962 р. зі вступом Г.Лябуди]; *Idem.* O wyprawie Włodzimierza ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowieści lat doczesnych: Studium krytyczne // Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. – S.74.

¹³ *Poppe A.* Gród Wołyn: Z zagadnień osadnictwa wczesno-średniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim // Studia Wczesnośredniowieczne. – T.4. – Warszawa; Wrocław, 1958. – S.228.

¹⁴ *Wasilewski T.* Dulebowie – Ledzianie – Chorwaci: Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku // Przegląd Historyczny. – T.67. – Warszawa, 1976. – S.182.

пропонується шукати в оповіді Ібрагіма ібн Якуба, у «Дагоме юдекс»¹⁵, а також у Празькому документі 1086 р.¹⁶ І.Лябуда вважає 965–984 рр. періодом певної співпраці поляків і чехів (між іншим, вони разом ставали на бік баварського князя Генріха Норовистого в його суперництві з Оттоном II, а потім з Оттоном III за німецький трон). Таким чином, захоплення Кракова було на той час неможливим, а тому здобуття червенських міст, описане в «Повісті временних літ» під 981 р., не поширюється на поляків як народ, але лише на лендзян як плем'я під чеською юрисдикцією¹⁷. Такі міркування без особливих застережень прийняв М.Парчевський¹⁸. Утім питання стосовно належності цих теренів надзвичайно складне. Свого часу Б.Греков акцентував на проблемі, котра полягає в тому, що «з тексту літопису випливає належність Перемишля та Червена на 981-й рік до Польщі, але не вона володіла цим регіоном Підкарпаття, а Чехія»¹⁹. Зрештою він визнав повідомлення «Повісті временних літ» за вірогідне, вважаючи, що конфлікт між поляками й русичами існував до X ст.: поляки під час колонізації східних земель будували міста-фортеці або займали вже існуючі; у будь-якому разі вони були прийшлим елементом²⁰.

¹⁵ Латиномовний документ X ст. («Dagome iudex»), акт передачі польської держави, уособлюваної князем Мешком I і його дружиною Одою, під захист Святого престолу (прим. ред.).

¹⁶ Гіпотезу про належність Кракова до Чехії висунув Й.Лелевель (див.: *Lelewel J. Zdobycze Bolesława Wielkiego* // *Tygodnik Wileński*. – Wilno, 1816. – S.2–3, 49–51; *Idem. Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*. – Poznań, 1953. – S.711–913). Перейняв її Ф.Палацький (див.: *Palacky F. Geschichte von Böhmen: Grösstentheils nach urkunden und handschriften*. – T.1: *Die Urgeschichte und die zeit der herzoge in Böhmen bis zum Jahre 1197*. – Prag, 1844. – S.226–229; *Idem. Dejiny narodu Ceskeho a w Moravach*. – T.1. – Cz.1. – Praha, 1848. – S.260–261). Міркування Ф.Палацького розвинув Я.Ісаєвич (див.: *Исаевич Я. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX – начало XI в.)* // *Исследования по истории славянских и балканских народов: Эпоха средневековья: Киевская Русь и её славянские соседи*: Сб. ст. / Ред. В.Д.Королюк. – Москва, 1972. – С.107–118). Також див.: *Arnold S. Budowniczości państwowości polskiej* // *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*. – T.1: *Od pradžejów do roku 1572* / Red. W.Antoniewicza. – Warszawa, 1927. – S.57; *Флоровский А. Чехи и восточные славяне*. – T.1. – Praha, 1935. – С.37–38; *Łowmiański H. Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespolowych badań polsko-radzieckich*. – S.80–84; *Крыжановский Е. Зарубежная Русь // Его же. Собрание сочинений*. – T.2. – К., 1890. – С.330–332 (автор зупиняється на питанні, чому Мешко I не відреагував у 981 р. на втрату таких важливих міст; він дійшов висновку, що Володимир у той час не воював із поляками за червенські міста); *Havlik L.E. Tri kapitoly z nejstarších cesko-polských vztahů* // *Slovanské historické studie*. – T.4. – Praha, 1961. – S.70–73 (дослідник замінив «ляхів» із повідомлення 981 р. на «чехів»); *Natanson-Leski J. Państwo Mieszka Pierwszego* // *Studia Wczesnośredniowieczne*. – S.67–68 (представлено, що без Кракова Мешко I не міг би володіти «червенськими градами»); *Головко А.Б. К вопросу о роли «червенских градов» в истории восточного и западного славянства в IX – первой трети XI в.* // *Древнерусское государство и славяне: Материалы симпозиума, посвященного 1500-летию Киева*. – С.107–108. Згідно з дослідженнями українського історика О.Головка, головним політичним центром спочатку був Перемишль (час чеських впливів), а потім Червен. У такий спосіб інтерпретується факт, що в 981 р. Володимир перейняв ці міста від чехів. Дослідник вважає, що сильні лендзянські (лядські) впливи були незаперечними, оскільки вони будували у цьому регіоні замки (пор.: *Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.* – С.8–9, 12). Більше про русько-чеські контакти див.: *Florowski A.B. Cesko-ruske obchodni styky v minulosti (X–XIII st.)*. – Praha, 1954. – S.8, 18.

¹⁷ *Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego*. – T.2. – Poznań, 1988. – S.169–171; *Idem. Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku* // *Szkice historyczne X–XI wieku: Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*. – Poznań, 2004. – S.143.

¹⁸ *Parczewski M. Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach: U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłamy wschodni i zachodni*. – Kraków, 1991. – S.30–37.

¹⁹ *Греков В. Walka Rusi o stworzenie własnego państwa*. – Warszawa, 1951. – S.69–70.

²⁰ *Греков Б.Д. Киевская Русь*. – Москва, 1949. – С.467. Дослідник стверджував, що червенські міста заселяла руська людність. Ці висновки ґрунтувалися на трьох аргументах: 1) територію

Дослідники, які схилиються до польського генезису червенських міст, звертають увагу на перебільшення та логічні помилки у працях прихильників чеської гіпотези. Я.Домбровський зазначав, що чехи оволоділи Краковом у період між битвою на річці Лех і перебуванням Ібрагіма ібн Якуба у Центральній Європі, тобто в 955–965 рр. На питання, чи можливо, щоб за такий короткий відрізок часу Чехія подвоїла свою територію, історик відповідає негативно²¹. Утім з'явилися слушні міркування, що й без контролю над Краковом поляки могли поширити свою владу на терени, які досліджуються у цій статті²². За К.Бучеком, оповідь Ібрагіма ібн Якуба (965 або 973 рр.) доводить чеську належність Кракова, що має підтверджувати Празький документ 1086 р., котрий, на його думку, потрібно віднести до часу заснування Празького (вірогідно й Моравського) єпископства, тобто приблизно до 973 р.²³ Краків не було згадано в акті Мешка I та Оди, оскільки він належав Болеславу Хороброму як окремий уділ. Старший син Мешка мав здобути місто впродовж 977–981 рр. Подібно до Й.Лелевеля К.Бучек уважав, що володіння ним автоматично давало владу над «червенськими градами» й Перемишлем²⁴. К.Потканський зазначав, що навіть якщо Краків було здобуто, то східні межі Малопольщі все одно не сягали Бугу та Стиру. Ці терени належали до держави Мешка I до 981 р.²⁵ Дослідник указував на те, що «документ від 1086 р. містить опис реальних рубежів Празької єпархії, а також охопив кордони Краківської дієцезії часів Болеслава Хороброго, що було явним політичним заграванням»²⁶. А.Насонов оповідання «Повісті временних літ» під роком 996-м, в якому йдеться про доброзичливі відносини між Володимиром Великим і Болеславом Хоробрим, вважає за аргумент на користь того, що раніше вони були гіршими, а значить згадка 981 р. має відношення до ляхів²⁷. С.Кучинський трактує зміст повідомлення «Повісті» під роком 981-м вірогідним, із застереженням, що виправи Володимира тоді не було. Дослідник називає дві дати, коли цей похід міг відбутися: 992 і 1012 рр.²⁸, зазначаючи, що немає жодних підстав відмовлятися від буквального розуміння джерела, а значить у згаданих літописцем містах

заселяли дуліби; 2) археологічні дані свідчать про єдність культури від Карпат до Дніпра; 3) сучасне українське суспільство – не прийшло населення, а місцеве, оскільки поляки не проживали на цих теренах до українців.

²¹ *Dąbrowski J.* Studia nad początkami państwa polskiego // *Rocznik Krakowski*. – Т.34. – Kraków, 1958. – С.37. Більше того, аналізуючи інформацію «Дароме юдекс», дослідник дійшов висновку, що Краків належав до Польщі (див.: *Idem.* Studia nad początkami... – С.50–52).

²² *Widajewicz J.* Kraków i Powąże w dokumencie biskupstwa praskiego z 1086 roku. – Poznań, 1938. – С.1 (автор вважає, що П'ясти опанували червенські міста, Белз і Перемишль із території Сandomirської землі); *Wojciechowski Z.* Polska nad Wisłą i Odrą w X w. – Poznań, 1945. – С.20–21 (наголошується, що П'ясти від самого початку бажали встановити контроль над східними теренами: спочатку Куявією й Мазовією, потім Сandomirською землею та червенськими містами).

²³ *Buczek K.* Pierwsze biskupstwa polskie // *KH*. – Т.52. – Warszawa, 1938. – С.195.

²⁴ *Ibid.* – С.202–204.

²⁵ *Potkański K.* Przywilej z 1086 roku // *Ibid.* – Т.17. – С.24–25. Провівши мовний аналіз, подібних висновків дійшов А.Малецький (див.: *Małecki A.* Lechici w świetle historycznej krytyki. – Lwów, 1897. – С.21).

²⁶ *Potkański K.* Przywilej... – С.27–28.

²⁷ *Насонов А.Н.* Русская земля и образование территории древнерусского государства: Историко-географическое исследование. – Санкт-Петербург, 2006. – С.115–119.

²⁸ *Kuczyński S.M.* O wyprawie Włodzimierza... – С.33–118.

перебували поляки, а не чехи²⁹. Г.Пашкевич, підтримуючи версію про польську належність червенських міст, остаточно відкинув аргументи на користь їх руської або чеської підпорядкованості (йдеться про ліси, які відділяли державу П'ястів від цього регіону, адже, на його думку, великі лісові масиви ніколи не ставали перешкодою у воєнних випавах)³⁰. Т.Лер-Сплавинський, вивчаючи географічні назви пограниччя, дійшов висновку, що «з'ясувати польське або руське походження Червена та Перемишля неможливо, однак третє місто – Белз – має для нас дуже важливе значення: звучання цього слова безпомилково свідчить про польське походження»³¹. Це спостереження дозволило авторові висловити думку про те, що «червенські гради» – Белзька та Перемишльська землі – були місцем розселення племені лендзян, пізніше, у X–XI ст., ставши об'єктом руської експансії. Останнім часом стосовно належності червенських міст до Польщі висловилися О.Назаренко³² та М.Матля-Козловська³³.

Існує чимало історіографічних конструкцій, в яких інтерпретується повідомлення «Повісті временних літ» під роком 981-м про похід Володимира на ляхів. М.Карамзін уважав, що оскільки територію червенських міст залюднювали дуліби та хорвати, то ці терени належали до Русі з 907 р. Тобто Олег під час походу на Константинополь підпорядкував дулібів і хорватів Києву. Пізніше, уже за Ярополка, Русь втратила ці землі, але 981 р. повернула їх³⁴. Подібний сценарій подій (із певними модифікаціями) допускали С.Соловйов³⁵, І.Линиченко³⁶ та М.Барсов³⁷.

А.Лонгінов уважав, що ідея про належність «червенських градусів» до Польщі або Чехії сумнівна. На його думку, на цій території функціонували певні місцеві племенні структури³⁸. До такого погляду схилялися В.Абрагам³⁹ та Т.Василевський⁴⁰. А.Грабський натомість припускав, що ці міста не

²⁹ *Idem*. Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku (przed rokiem 980) // Początki państwa polskiego: Księga tysiąclecia. – S.251.

³⁰ *Paszkiewicz H.* Początki Rusi. – Kraków, 1996. – S.94.

³¹ За словами дослідника, «комплекс -l-, який перед твердим зубним приголосним є специфічним польським продовжувачем праслов'янського l' (l м'якого складоутворення), невідомий у жодній іншій слов'янській мові. На руському ґрунті в такому випадку фігурує комплекс -ol-» (див.: *Lehr-Splawinski T.* Lędzice – Lędzanie – Lachowie // *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*. – Poznań, 1959. – S.205–206).

³² *Назаренко А.В.* Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – Москва, 2001. – С.393–409.

³³ *Matla-Kozłowska M.* Pierwsi Przemyslidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku): Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania. – Poznań, 2008. – S.285–299.

³⁴ *Карамзин Н.М.* История государства Российского. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1892. – С.87, 138.

³⁵ *Соловьёв С.М.* История России с древнейших времён. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 1851. – С.179–184.

³⁶ *Линиченко И.* Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV столетия. – Ч.I. – К., 1884. – С.77–78.

³⁷ *Барсов Н.П.* Очерки... – С.39.

³⁸ *Лонгинов А.В.* Червенские города. – С.65.

³⁹ *Abraham W.* Organizacja kościoła w Polsce: Do połowy wieku XII. – Lwów, 1890. – S.42.

⁴⁰ *Wasilewski T.* Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci: Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku // *Przegląd Historyczny*. – Т.67. – Warszawa, 1976. – S.189–193.

обов'язково належали Польщі: регіон, який зайняв Володимир, міг бути областю розселення хорватів і бужан⁴¹.

М.Грушевський припускав, що виправи 981 р. взагалі не було, а сам переказ – лише пізніша інтерполяція згадок, котрі містяться в «Повісті временних літ» під 1018 і 1031 рр.⁴² Підтвердженням цієї думки є повідомлення від 996 р. про дружні взаємини Володимира Великого та Болеслава Хороброго. Подібної позиції дотримувалися М.Кордуба⁴³ та Є.Кухарський⁴⁴.

Підсумовуючи, доцільно навести міркування С.Кучинського: «Не слід ототожнювати політичний, державний кордон з етнічною межею; судження, що кордони Київської держави чи держави П'ястів могли сягати лише до межі заселення східних або західних слов'ян, є логічним припущенням, котре призводить до помилкових висновків». Локалізацію прикордонних міст слід розглядати з перспективи державної належності даного регіону, а не етнічних меж. Більше того, «визнання будь-якого терену за польською чи руською стороною не обов'язково означає, що він мав бути заселеним чи то руською чи польською людністю (не виключається відсутність першої та другої)»⁴⁵. Слід визнати, що наукових підстав для поділу західних і східних слов'ян за наперед заданим меридіаном немає. Метою ж цієї статті є вивчення питання державної належності червенських міст упродовж X–XI ст.

Ібрагім ібн Якуб, «Даґоме юдекс» і Празький фальсифікат 1086 р. як джерела з історії польсько-руського прикордоння X ст.

Перед висвітленням власне політичної належності червенських міст у X–XI ст. слід відповісти на питання: наскільки важливі при дослідженні польсько-руського прикордоння тексти Ібрагіма ібн Якуба, «Даґоме юдекс» та Празький фальсифікат 1086 р.? Як видно з поданого вище огляду літератури, історики використовували ці джерела, щоб довести належність «червенських градів» до Польщі або Чехії.

Оповідання Ібрагіма ібн Якуба⁴⁶ відоме за посередництва аль-Бекрі. Останній також користувався географічним трактатом аль-Масуді «Золоті луки» (вірогідно 947 р.)⁴⁷. За творами аль-Бекрі та аль-Масуді не можна

⁴¹ *Grabski A.F.* Повесть временных лет jako źródło do dziejów Polski – w świetle nowszej literatury // *Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego*. – 1955. – №1/2. – S.265–266.

⁴² *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т.1: До початку XI в. – К., 1991. – С.493.

⁴³ *Korduba M.* Stosunki polsko-ukraińskie w w. X–XIII // *Sprawy Narodowościowe*. – Т.7. – №6. – Warszawa, 1933. – S.756.

⁴⁴ *Kucharski E.* Polska w zapisie karolińskiej, zwanej właściwie «Geografem bawarskim» // *IV Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu 1925, Sekcja II, Pamiętnik*. – Т.І. – Лwów, 1925. – S.11.

⁴⁵ *Kuczyński S.M.* Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku... – S.233–234.

⁴⁶ Літературу див.: *Labuda G.* Ibrahim ibn Jakub: Najstarsze relacje o Polsce w nowym wydaniu // *Rocznik Historyczny*. – Т.16. – Poznań, 1947. – S.100–183; *Dąbrowski J.* Studia nad początkami państwa polskiego // *Rocznik Krakowski*. – Т.34. – Kraków, 1958. – S.23–28.

⁴⁷ Поп.: *Lewicki T.* Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich // *Slavia Antiqua*. – Т.2. – Poznań, 1949/1950. – Z.2. – S.355. Як писав Г.Ловмянський (див.: *Łowmiański H.* Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich. – S.64), арабісти низько оцінюють вірогідність цього джерела. Також див.: *Kuczyński S.M.* Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII // *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.* – Warszawa, 1965. – S.12.

достеменно стверджувати, що Краків належав до Чехії або довести протилежне⁴⁸. Я.Домбровський детально проаналізував це джерело, висловивши певні сумніви щодо тексту:

«1. Користувався аль-Бекрі твором Ібрагіма напряму, чи за посередництва іншого джерела? Казвіні, який брав інформацію з праць Ібрагіма через аль-Удрі, має текст, відмінний від аль-Бекрі, але це також не слугує доказом, що текст аль-Бекрі ближчий до оригіналу. 2. Що зі вступу, присвяченому слов'янам, походить власне від Ібрагіма? Деякі частини цього вступу взято з аль-Масуді, які запозичив в останнього аль-Бекрі, але невідомо, чи містяться там дані з інших джерел. У будь-якому разі маємо справу з компіляцією аль-Бекрі, а не з текстом Ібрагіма. 3. Чи можливо з текстів аль-Бекрі та Казвіні реконструювати перший текст Ібрагіма, і що саме можна відтворити? 4. Яка копія є на сьогоднішній відомим текстом аль-Бекрі, котрого не знаємо в оригіналі, а лише з копії, що походить із 1337 р. (другий рукопис є її списком XV ст.), оскільки це збільшує ймовірність неточностей та огріхів переписувачів»⁴⁹.

Фактично в переказах аль-Бекрі та Казвіні містяться витяги, а не копія тексту Ібрагіма ібн Якуба. Це значить, що ці джерела для X ст. є недостовірними, а для нашого дослідження – третьорядними⁵⁰. Незалежно від цінності цього джерела, яка є дискусійною⁵¹, воно безпосередньо не стосується червенських теренів. Як слушно зауважив Г.Ловмянський, цей текст, подібно до «Даґоме юдекс», містить загальну інформацію про польсько-руський кордон часів Мешка⁵².

Темі «Даґоме юдекс» присвячено чималу літературу, огляд якої нещодавно зробив П.Новак⁵³. Думки фахівців, котрі намагаються реконструювати східну та південну межі держави П'ястів із посиланням на цей документ, різні. Частина вважає, що Краків входив до складу Польщі⁵⁴. Останнім часом на користь такого припущення висловився П.Урбанчик⁵⁵. К.Бучек зазначив, що це місто в тексті «Даґоме юдекс» згадано серед сусідів («affines»), тож воно не

⁴⁸ Stasiewski B. Untersuchungen über die Quellen zur ältesten Geschichte und Kirchengeschichte Polens. – Breslau, 1893. – S.28; Dąbrowski J. Studia nad początkami... – S.27–28.

⁴⁹ Dąbrowski J. Studia nad początkami... – S.25.

⁵⁰ Я.Домбровський (див.: Dąbrowski J. Studia nad początkami... – S.26), слідом за В.Кентржинським (див.: Kętrzyński W. Granice Polski X w.: Przyczynki do historii Piastowiczów i Polski piastowskiej // Polska Akademia Umiejętności. – T.37. – Krakow, 1898. – S.37), вважає інформацію Ібрагіма ібн Якуба за третьосортне для X ст. джерело. Як невірогідне історичне свідчення цей текст також розглядав С.М.Кучинський (див.: Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.75–76).

⁵¹ Літературу див.: Łowmiański H. Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespolowych badań polsko-radzieckich. – S.64–65; Persowski F. Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962. – S.49

⁵² Łowmiański H. Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich... – S.65.

⁵³ Nowak P. Dagome iudex w zbiorze kanonów kardynała Deusdedita // Studia Źródłoznawcze. – T.51. – Warszawa, 2013. – S.88–94.

⁵⁴ Dąbrowski J. Studia nad początkami... – S.50–52.

⁵⁵ Urbańczyk P. Mieszko Pierwszy Tajemniczy. – Toruń, 2012. – S.369–386. Критичну рецензію на цю книжку див.: Sikorski D.A. Mieszko Pierwszy Tajemniczy i jeszcze bardziej tajemnicza metoda historiograficzna // Roczniki Historyczne. – T.79. – Poznań; Warszawa, 2013. – S.183–203.

належало до держави Мешка I⁵⁶. Це питання спеціально розглянув П.Новак, дійшовши висновку, що Краків перебував поза межами Мешкових володінь⁵⁷. Своєю чергою Г.Лябуда вважає, оскільки до держави Мешка входила Мазовія, окреслення «*locus Ruzze*», яке міститься в «Дагоме юдекс» (990–991 рр.), свідчить про відповідний кордон між володіннями П'ястів та Рюриковичів на русько-мазовецькому відрізьку⁵⁸. Не вдаючись до глибокого аналізу проблематики документа й на завершення огляду дискусій про згадане джерело, слід погодитися зі спостереженням Е.Ковальчик та наведеною вище думкою Г.Ловмянського про те, що «Дагоме юдекс» не дає можливості нанести на мапу тогочасний польсько-руський кордон⁵⁹.

Празький документ видав Генріх IV. Сталося це під час собору в Майнці 29 травня 1086 р. на прохання єпископа Яромира-Гєбгарда⁶⁰ та його братів – короля Чехії Вратислава II й князя Моравії Конрада, котрі прагнули до об'єднання Моравського єпископства з Празьким. Як аргумент на користь цієї справи було використано привілей св. Войцеха, підтверджений імператором Оттоном I та папою Бенедиктом. У ньому йшлося про кордони Празької єпархії⁶¹, до якої входила й Моравія. Новий документ (фахівці датують його 29 травня 1086 р.⁶²), який підтверджував старий (виданий бл. 973–974 рр.), підписав Генріх IV і затвердив антипапа Клеменс III. Дослідники зазвичай вказують на те, що він складався з двох частин: 1) детального переліку племен⁶³, 2) загального переліку географічних регіонів як кордонів єпископства⁶⁴. Другу частину історики критикують найчастіше. У важливому для нашого дослідження тексті зазначається:

⁵⁶ Buczek K. Pierwsze biskupstwa polskie. – S.201–202.

⁵⁷ Nowak P. Civitas Schinesghe w regeście dokumentu Dagome iudex (na marginesie książki Przemysława Urbańczyka, Mieszko Pierwszy Tajemniczy) // Przegląd Historyczny. – T.104. – Warszawa, 2013. – Z.3. – S.566–568.

⁵⁸ Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. – S.169.

⁵⁹ Kowalczyk E. Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego: Na styku historii i archeologii // KH. – T.107. – Warszawa, 2000. – №2. – S.52.

⁶⁰ На Мюнхенському соборі (кінець квітня – початок травня 1085 р.) Яромир-Гєбгард закликав до об'єднання Празької та Оломоуцької єпархій. Пор.: Labuda G. Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku // Szkice historyczne X–XI wieku: Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu. – Poznań, 2004. – S.154.

⁶¹ Пор.: Trestik D. O dokumencie praskim z roku 1086 // Studia Źródłoznawcze. – T.5. – Warszawa, 1950. – S.79–88; Potkański K. Przywilej... – S.2–3; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – Москва, 1964. – С.119–125; Его же. К вопросу об отношениях Руси и Польши в X в. // Краткие сообщения Института славяноведения. – Т.9. – Москва, 1952. – С.43–50; Его же. К вопросу о роли «Червенских градов» в истории восточного славянства // Древнерусское государство и славяне. – Минск, 1983. – С.108; Persowski F. Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962. – S.50–55; Labuda G. Czeskie chrześcijaństwo... – S.140, 155–156.

⁶² Пор.: Королюк В.Д. Западные славяне... – С.125. Г.Лябуда не вважав, нібито Празький документ окреслював кордони на 873 або 900 рр. На його думку, межі Празького єпископства, визначені у привілеї, відповідали політико-географічній ситуації 973 р. Ця держава мала включати Краків із Сандомирим і фактично сягала до Бугу та Стиру, але без територій віслян і лендзян (див.: Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. – S.145–146).

⁶³ Potkański K. Przywilej... – S.3–4. Дані про силезькі племена представив З.Войцеховський (див.: Wojciechowski Z. Najstarszy ustrój plemiennie-szczepowy i administracja [Śląska] do r. 1139 // Historia Śląska. – Kraków, 1933. – S.123–154).

⁶⁴ Potkański K. Przywilej... – S.4.

«Кордони цього єпископства, ідучи у західному напрямку, такі: Тугость (Tuhošť) [нині Домажліце з околицею], який тягнеться аж до середньої течії річки Хуб (Chamb) [далі] зедлза (следчани), і лусани (лончани), і дасана (дечани), літомержици (Litomierzycze), лемузи, аж до середини лісу, котрий Чехію розмежовує (яким Чехія обмежена). Північні кордони такі (далі на північ такі межі): пшов'яни, [одні] хорвати та інші хорвати, сленжани, тшебов'яни, бобжани, дзядошици (дзядошани), аж до середини лісу, де збігаються межі (яким оточені є кордони) з мільчанами. Звідси у східному напрямку такі пограничні ріки, а саме Буг і Стир, включно з містом Краковом і з територією (провінцією), яка називається Ваґ, та з усіма повітами, належними до згаданого міста, котре називається Краків»⁶⁵.

Частина дослідників уважала, що Яромир не знав, яку початкову територію займала Празька єпархія, тому сфальсифікував документ⁶⁶. Огляд літератури, присвяченій цій темі, представила у своїй праці З.Козловська-Будкова⁶⁷. Нещодавно М.Матля-Козловська пристала до думки чеських дослідників, які «під тими “племенами” бачать не племінні назви, а штучно утворені найменування від географічних назв регіонів чи міських округів за часів правління Болеслава І»⁶⁸. Брак аналогічної інформації стосовно інших теренів автор Празького фальсифікату замінив більш загальним описом, удавшись до назв річок як меж Празького єпископства.

І.Лябуда запис у документі вважає логічним. Нестача даних про племена призвела до того, що його автор перейшов до простішого використання річок на позначення кордонів єпархії⁶⁹. С.Кучинський свого часу зазначав, що друга частина фальсифікату 1086 р. свідчить про південні прив'язки до території, а не північні⁷⁰. У своїй останній праці, присвяченій цій проблемі, дослідник висловив думку, що Празький документ 1086 р. є фальсифікатом, дієцезії у зазначених межах ніколи не існувало, він не свідчить про поширення Чеської держави до Стиру й Бугу, а максимум про зверхність Великої Моравії над

⁶⁵ Kosmasa Kronika Czechów. – Warszawa, 1968. – S.283–285. Також див.: Cosmas Pragensis Chronica Boemorum // Monumenta Germaniae Historica. – Т.ІІ. – Berlin, 1955. – P.137–139 («Termini autem eius occidentem versus hii sunt: Tugast, que tendit ad medium fluminis Chub, Zelza et Liusena et Dasena, Lutomerici, Lemuzi usque ad mediam silvam, qua altera Chrowati, Zlasane, Trebowane, Boborane, Dedosese usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Krakoua civitate provinciaeque, cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Krakova est»). Видання документа пор.: Friedrich G. Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. – Т.І. – №86. – Praga, 1904–1907. – P.94. Відома ще одна редакція зі списку кінця XI – початку XII ст. (одного з мюнхенських монастирів): Stumpf-Brentano K.F. Acta imperii inde ab Heinrico I ad Heinricum VI usque adhuc inedita // Reichskanzler vornehmlich des X., XI. und XII. Jahrhunderts: nebst einem Beitrage zu den Regesten und zur Kritik der Kaiserurkunden dieser Zeit. – Т.3. – №76. – Innsbruck, 1880.

⁶⁶ Королюк В.Д. Западные славяне... – С.131–132. На думку В.Королюка, у фальсифікаті передусім був зацікавлений празький єпископ. І.Лябуда вважав, що Яромир продемонстрував присутнім на соборі якийсь «пергамін», але не документ св.Войцеха (див.: Labuda G. Czeskie chrześcijaństwo... – S.157).

⁶⁷ Kozłowska-Budkowa Z. Repetytorjum polskich dokumentów doby piastowskiej. – Zeszyt 1: Do końca wieku XIII. – Kraków, 2006. – S.51, 65–67.

⁶⁸ Matla-Kozłowska M. Pierwsi Przemysłidzi... – S.203.

⁶⁹ Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. – S.136–137.

⁷⁰ Kuczyński S.M. O wprawie Włodzimierza... – S.76–77.

частиною лендзянської спільноти⁷¹. Виваженою стосовно можливого північно-східного кордону Празького єпископства стала думка Г.Пашкевича про те, що Буг і Стир течуть більш-менш паралельно з півдня на північ, однак якщо межею є Буг, то нею вже не може бути Стир. Остання річка впадає до Прип'яті, а перша – до Нарева, а через нього у Віслу. Справа виглядає інакше, якщо припустимо, що йдеться про Бог⁷². Тоді можливі кордони пересуваються на південь та не охоплюють терен, що нас цікавить⁷³.

Незалежно від наведених міркувань належить чітко зазначити, що маємо справу з фальсифікатом, з якого не можна видобути інформацію про те, чи існував документ св. Войцеха, або в який час його творець доповнив текст. Як зазначив Я.Домбровський, лише віднайдення установчого акта Празького єпископства зможе розв'язати сумніви стосовно вірогідності цього джерела⁷⁴.

Підсумовуючи розгляд тексту Ібрагіма ібн Якуба, «Даґоме юдекс» та Празького фальсифікату 1086 р., потрібно визнати, що вони засвідчують сусідство п'ястівської Польщі з Руссю⁷⁵. Утім за ними не можна достовірно визначити довжину кордону. Це – розмиті свідчення, що інтерпретують політичну ситуацію Х ст., однак не можуть бути основними джерелами у студіях над польсько-руським пограниччям, а отже, як зазначалося вище, мають у цій справі невелику цінність.

Ляхи, ледзяни, чехи чи русичі? Згадка 981 р.

Чимало фахівців ставили під сумнів доцільність уживання терміна «ляхи» стосовно згадки, записаної в «Повісті временних літ» під роком 981-м. У процесі роботи історики прагнули визначити територію, залюднену у Х ст. племенами, котрі можна було б визнати як польські. Нерідко висловлювані гіпотези характеризувалися дріб'язковими тонкощами⁷⁶, які впливали на інтерпретацію згадок про польські племена. Більшість дослідників однак погоджуються, що записи «ляхи» («Повість временних літ»), «ліцике» («Про управління імперією» Константина Багрянородного), а також «ліцикавікі» (Відукінд) відносяться до прапольської спільноти⁷⁷. З.Голомб, вивчаючи два останніх записи, дійшов висновку, що це – патронімічні терміни. Обидва означали «лестковичів» (слово,

⁷¹ Kuczyński S.M. Wschodnia granica państwa polskiego w X wieku... – S.250.

⁷² Південний Буг (прим. перекл.).

⁷³ Paszkiewicz H. Początki Rusi. – S.89.

⁷⁴ Dąbrowski J. Studia nad początkami... – S.54.

⁷⁵ Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.76–77.

⁷⁶ Вивчення теми перших поляків та їхніх назв підсумував у своїй магістерській праці, написаній під керівництвом проф. С.Гавляса (Варшавський університет), М.Терпиловський (див.: Terpiłowski M. Najstarsza nazwa mieszkańców państwa Piastów, Warszawa 2007 // Archiwum Uniwersytetu Wfrszawskiego. – Mps. – Sygn.207231). Принагідно висловлюємо вдячність авторові за можливість використати це поки що неопубліковане дослідження.

⁷⁷ Поп.: Lewicki T. Litzike Konstantyna Porfirogenety i Biali Serbowie w północnej Polsce // Roczniki Historyczne. – T.22. – Poznań, 1956. – S.9–10; Lehr-Spławiński T. Łędzice – Łędzanie – Lachowie. – S.195–209; Labuda G. Licicaviki // Słownik Starożytności Słowiańskiej. – T.3. – Warszawa, 1973. – S.56–57; Idem. Studia nad początkami państwa polskiego. – S.182–183; Paszkiewicz H. Początki Rusi. – S.14, 45, 407; Gołqb Z. Jak sąsiedzi zachodni nazywali Polaków w połowie X w. // Slavia Orientalis. – T.48/49. – Poznań, 1991/1992. – S.85–92; Banaszkiewicz J. Lestek (Lesir) i Lechici (Lesar) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej // KH. – T.108. – Warszawa, 2001. – Z.2. – S.19–23.

утворене від імені Лех-Лестек)⁷⁸. Я.Банашкевич, аналізуючи скандинавську традицію та порівнюючи її зі свідченнями латинських джерел, дійшов висновку, що «Lesir» походить від «Lesar», «скандинавської назви лехитів». Дослідник зазначав, що «назви Lesar, Lesir, Lesy інтуїтивно підштовхують до слова Lestek», котре виступає епонімом спільності, тобто від нього походять назви «Lechici», «Lesar» чи також «Lechoi». Свої міркування з цього приводу Я.Банашкевич завершив так: «На початку XI ст. для позначення спільноти, яка розташовувалася навколо Гнезно, використовувався інший етнізм, ніж той, до якого ми звикли (Polanie, Poloni, Polacy). Це була назва, що її плем'я саме собі “розробило” і котра швидко розповсюдилася серед сусідів у чужоземних формах, залежних від мовного сприйняття»⁷⁹. М.Терпиловський, порівнявши інформацію Константина Багрянородного та Нестора⁸⁰, дійшов висновку: «Подібність цих згадок може свідчити про те, що Нестор використовував у своїй роботі трактат “Про управління імперією”. Однак немає жодних інших доказів, котрі підтверджували б слушність цієї тези»⁸¹.

І.Лябуда вважає, що перше окреслення «ляхи» не було записане під роком 981-м у «Повісті временних літ» – у цьому випадку йшлося про плем'я ледзян-ленхів⁸². Припущення про проживання лендзян⁸³ на цих теренах спирається на два джерела: текст угоди великого князя Ігоря з Візантією бл. 944 р., в якому присутня інформація про лендзянського князя Водзіслава⁸⁴, та працю Константина Багрянородного «Про управління імперією», де йшлося про лендзян⁸⁵. С.Кучинський ототожнював ляхів із лендзянами, вважаючи, що так називався «надплемінний організм, із застереженням, що племена Північно-Західної Польщі утворювали окрему спільноту під зверхністю полян»⁸⁶. Схожу

⁷⁸ Див.: *Gołb Z.* Jak sąsiedzi zachodni nazywali Polaków... – S.85–92.

⁷⁹ Див.: *Banaszkiewicz J.* Lestek (Lesir) i Lechici (Lesar)... – S.19–23.

⁸⁰ Пор.: Константин Багрянородний: *прибув від нехрещених [народів], котрі проживали понад річкою Вісла [Вісла], які називалися ліщиче*; «Повість временних літ»: ті слов'яни, прибувши, оселилися на Віслі й називалися ляхами.

⁸¹ *Terpilowski M.* Najstarsza nazwa... – S.45.

⁸² *Labuda G.* Studia nad początkami państwa polskiego. – S.182–183; *Idem.* Mieszko I. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 2002. – S.160. Слід зазначити, що термін «ленхи» сконструював Й.Лелевель (див.: *Lelewel J.* Narody na ziemiach słowiańskich... – S.794). Як зазначає у своїй праці М.Терпиловський (див.: *Terpilowski M.* Najstarsza nazwa... – S.46), у А.Нарушевича, котрий писав мало не на століття раніше, фігурували не «ленхи», а «лешки» (див.: *Naruszewicz A.* Historia narodu polskiego. – T.1. – Kraków, 1859. – S.9). Навіть у «Старій легенді» сучасника Й.Лелевеля – Ю.Крашевського немає жодної згадки про «ленхів», натомість так, як і в А.Нарушевича (та інших авторів того часу) – «лешки». Висновок із цього такий: термін «ленхи» створив Й.Лелевель, сучасники якого нічого не знали ані про «ленхів», ані про якусь традицію, із ними пов'язану.

⁸³ *Łowmiański H.* Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich. – Warszawa, 1963. – S.111–114; *Jażdżewski K.* Stosunki polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu w świetle archeologii // *Pamiętnik Słowiański.* – T.4. – Z.2. – Poznań; Wrocław, 1954. – S.347. Ці дослідники вважали, що лендзяни займали Сандомирську землю та червенські міста; наприкінці IX – на початку X ст. підпорядковувалися Великоморавській державі, а після її занепаду визнали владу київського князя.

⁸⁴ Памятники русского права. – Вып.1: Памятники права киевского государства X–XI вв. / Сост. А.А.Зимин. – Москва, 1952. – С.30–35.

⁸⁵ *De administrando imperii* // *Testimonia do najdawniejszych dziejów Słowian.* – T.2. – Seria grecka. – Ks.33. – Warszawa, 1995. – S.294. Пор.: *Kuczyński S.M.* Stosunki polsko-ruskie... – S.15–16.

⁸⁶ *Kuczyński S.M.* О выprawie Włodzimierza... – S.74–75. Дослідник зазначав, що термін «ляхи» (лендзяни) стосується не тільки сандомирян, але й мазовшан, віслян та племен з-понад Бугу та Стиру. Т.Лер-Сплавінський уважав, що слово «ляхи» – «руського походження, яке виникло,

думку має Г.Пашкевич. Розглядаючи використання терміна «ляхи» автором «Повісті временних літ», він зазначає, що поняття «Русі» виросло з Київської землі як політичного й державного осередку. Нестор називав різні племена – фінів, балтів – «котрі платили данину Русі», тобто Київській державі. Коли в 981 р. Володимир Великий зайняв Перемишль, Червен та інші міста, літописець додав: «Які є аж до сьогоднішнього дня під Руссю». У 984 р. той самий князь переміг радимичів, що походили від ляхів (як і в'ятичів)⁸⁷, котрі «платять данину Русі, повинність несуть аж до сьогоднішнього дня» тощо⁸⁸. Як зауважила М.Матля-Козловська, коли у 6473 р.⁸⁹, згідно з «Повістю временних літ», Святослав пішов на хозар, він здобув Білу Вежу. За два роки відбувся похід проти болгар та захоплення 80 їхніх міст. У випадку з виправами, метою яких було підпорядкування племен (в'ятичів, радимичів, ятвягів та ін.), літописне джерело не конкретизувало перемог, оскільки підкорювалися цілі племінні організми. Якби події 981 р. так само стосувалися лендзян, то Нестор записав би: «Пішов Володимир на лендзян», тоді б Володимир захопив незалежний племінний союз, а не Лядську землю. Непотрібним теж був би допис Нестора: «Які аж до сьогоднішнього дня під Руссю». Ляхів потрібно інтерпретувати аналогічно до болгар і хозар. Це значить, що навіть якщо на цих теренах і був значний племінний організм лендзян, то для літописця він не був якоюсь важливою самодостатньою одиницею, а уявлявся складовою частиною ляхів⁹⁰. Як не дивно, це підтверджує спостереження К.Фокта, хоча його дослідження мало інше спрямування. Племена над Бугом, Стиром і Саном творили спільноту, що її окреслювали терміном «лендзяни». Автор «Повісті временних літ» був свідомий того, що до її складу входили дуліби. Ця назва мала існувати в пам'яті тогочасних людей⁹¹. Це означає, що Нестор, описуючи похід Володимира 981 р., котрий завершився оволодінням червенськими містами, свідомо приписував цю територію ляхам. Другорядним є питання, чи ці терени залюднювали лендзяни, бужани або древляни. Як зазначив Г.Пашкевич, «тим самим терміном (ляхи – А.Ю.) оперував літописець, визначаючи етнічну належність радимичів і в'ятичів, довільно припускаючи існування тих самих етнічних рис у понятті *ляхи*».

Термін «ляхи» на означення польських племен виник як наслідок тривалого процесу міжслов'янських культурних контактів у басейнах Вісли, Одри, Дністра, Бугу та інших річок. За часів Нестора й до XI ст. поняття це мало значення надплемінного організму⁹². До наведених вище міркувань щодо

напевно, у першій половині X ст. в північному регіоні русько-польського пограниччя, звідки на рубежі X–XI ст. поширилося на ціле пограниччя, замінивши чи витіснивши інші, старші назви (ледзяни ≤ *lędjane, *lęděne) та окресливши не лише власне польські, але й інші близькі їм племена, які у сучасній науці можна назвати конвенціональним терміном лядські (lechicki)» (див.: *Lehr-Splawiński T. Lędzice – Lędzanie – Lachowie. – S.209*).

⁸⁷ *Paszkiewicz H. Powstanie narodu ruskiego. – Kraków, 1998. – S.371.*

⁸⁸ *Paszkiewicz H. Początki Rusi. – S.14.*

⁸⁹ 965 р. за н.ст. (нрм. р.ед.).

⁹⁰ *Matla-Kozłowska M. Pierwsi Przemysłdzi... – S.288–289.*

⁹¹ *Fokt K. Zagadka plemion znad Bugu, Sanu, Dniestru i Styru // Przegląd Historyczny. – T.95. – Warszawa, 2004. – S.253.*

⁹² *Paszkiewicz H. Powstanie narodu ruskiego. – S.363, 373–375; Idem. Początki Rusi. – S.45.*

чіткого поділу Нестором на «ми» й «вони» належить додати ще одну особливість. У «Повісті временних літ» щодо сусідів, які не були залежними від Русі, уживалися поняття, котрі окреслювали їхні політично-державні риси, тобто «ляхи», «чехи». Із цієї перспективи гіпотеза І.Лябуди стосовно помилки літописця, яка мала полягати в невірному записі племені лендзян, залишається без аргументації, оскільки слово «ляхи» в літопису під роком 981-м було вжито свідомо. Нестор чітко розрізняв такі етноси, як ляхи та чехи⁹³. Слід наголосити, що терен червенських міст у X й XI ст. він розглядав як польські землі. Це пояснюється бажанням літописця підкреслити успіх Володимира Святославича та зміну володаря тієї території. Факт внесення в текст⁹⁴ (через дописування слів «які аж до сьогоднішнього дня під Руссю») інформації, що походила з X ст., про зайняття розглянутої території, підкреслюємо, слугує аргументом на користь польської присутності у цьому регіоні. У Київському, чи також у Галицько-Волинському літописах цього вже робити не доводилося. Для літописців було зрозумілим, що ці землі – руські. Отож свідченням тривалої їх належності до Русі були згадки під 981, 1018 і 1031 рр.

Записи 981, 1018 і 1031 рр. в «Повісті временних літ»

Джерелознавчі питання. Правильно інтерпретувати та датувати літописні записи під 981, 1018 і 1031 рр. без належного джерелознавчого аналізу неможливо. О.Шахматов, досліджуючи сліди ранньосередньовічних зводів у «Повісті временних літ», зауважував, що вони мали невпорядкований запис за роками⁹⁵. Серед прикладів він наводив випадок із Володимиром Святославичем, котрий у залежності від літописних свідчень, як вирахуємо, правив від 978 або 980 рр. На думку фахівця, дату «11 червня 980 р.» скомбіновано автором «Пам'яті та похвали»⁹⁶. Хронологічні неточності чітко видно й у наступній частині «Повісті временних літ». Під роком 1030-м читаємо про смерть Болеслава Хороброго, який фактично помер 1025 р. О.Шахматов зазначав, що ані з X, ані з першої половини XI ст. до нас не дійшло жодної точної дати, не пов'язаної з церковними справами. До 1061 р. (6569 р.) уклад за роками в «Повісті временних літ» неточний⁹⁷. Це може пояснюватися тим, що від цієї дати маємо справу з новим літописцем, котрий працював за новими стандартами, або до 1061 р. події було датовано на підставі усних переказів⁹⁸. Д.Лихачов уважав, що перші хронологічні записки в «Повісті» починаються

⁹³ Королюк В.Д. Западные славяне... – С.84.

⁹⁴ Нестора або ж редактора попередніх літописних зводів.

⁹⁵ Шахматов А.А. История русского летописания. – Т.1: Повесть временных лет и древнейшие русские летописные своды. – Кн.1: Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Санкт-Петербург, 2002. – С.21, 37, 270.

⁹⁶ Пор.: Там же. – С.37–39.

⁹⁷ Пор.: Там же. – С.39, 270. Приклад із проблемою датування приходу до влади Володимира, як і захоплення Корсуня та хрещення, представив М.Присёлков (див.: Присёлков М.Д. История русского летописания XI–XV вв. – Санкт-Петербург, 1996. – С.57–58, 62–64).

⁹⁸ Пор.: Шахматов А.А. История русского летописания. – С.271–273. М.Присёлков уважав, що монах Печерського монастиря Никон від 1060-х рр. почав збирати матеріали, які стали основою для майбутнього літопису (див.: Присёлков М.Д. История русского летописания... – С.59–60).

з 1073 р.⁹⁹ Це значить, що автор ранньосередньовічного зводу користувався церковними записами, які містили дати смерті князів із династії Рюриковичів, і не мав літопису з порічним укладом¹⁰⁰. Крім того, слід пам'ятати, що численні редакції XI та XII ст. спричинили те, що літописний текст, відомий нам сьогодні, виправлявся й доповнювався¹⁰¹. Інформація літопису мала бути простою, зрозумілою. Таке завдання поставало перед редактором, а пізніше – копіїстом, який довершував інтерпретацію нечитабельного чи малозрозумілого тексту. У випадку з копіїстом не треба забувати, що він жив у певному місці, у той чи інший проміжок часу. Часто події столітньої й більшої давності були для нього оповиті темрявою минувшини, незрозумілими. Тож у частині літописів, котрі містять «Повість временних літ», зберігся переказ про «червенські гради», а не точна інформація про ці міста. Найдавніша компіляція з «Повістю» у своєму складі дійшла до наших днів у Лаврентіївському літопису (1377 р.)¹⁰². На той час Червен утратив своє значення, а його назва мало про що говорила копіїстові¹⁰³.

Перед початком аналізу джерел зауважимо, що тут не порушуватиметься питання кількості редакторів «Повісті временних літ» та часу ймовірного створення редакцій. Проблема, коли саме було створено найстарішу редакцію літописного тексту (в 1037 р., як аргументував О.Шахматов¹⁰⁴, у 1044 р., як писав М.Присьолков¹⁰⁵, у 996 р., як доводив Л.Черепнін¹⁰⁶), не має впливу на оцінку вірогідності джерела та (за винятком дрібних застережень, представлених нижче) не позначається на нашому дослідженні. Це, однак, не вирішує хронологічних питань, до яких, як вище показано, можна мати багато застережень. Наведемо приклад Галицько-Волинського літопису, котрий спочатку не мав порічного укладу, утім, оскільки його написано на основі свідчень сучасників, він вважається одним із найцінніших (якщо справа йде про вірогідність) джерел XIII ст. Події у цій пам'ятці середньовічної літератури не укладено хронологічно та практично кожен абзац вимагає глибокого аналізу й

⁹⁹ Лихачёв Д.С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. – Москва; Ленинград, 1947. – С.85.

¹⁰⁰ М.Присьолков уважав, що літописець року 1044-го не мав у своєму розпорядженні літопису (див.: Присёлков М.Д. История русского летописания... – С.58–59).

¹⁰¹ Пор.: Шахматов А.А. История русского летописания. – С.24, 284. За словами О.Творогова, «аналізуючи текст середньовічних джерел, дослідник ніби йшов слідами писаря та редактора, намагаючись зрозуміти, як і навіщо змінювали вони попередній текст, творячи нове прочитання чи нову редакцію. Одним із найбільш розповсюджених слідів такої праці літописця стало скорочення або, навпаки, розширення та доповнення тексту, створеного його попередником» (див.: Творогов О. Археография и текстология древнерусской литературы: Курс лекций. – Москва; Санкт-Петербург, 2009. – С.110).

¹⁰² Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Вып.1: XI – первая половина XIV в. / Ред. Д.С.Лихачёв. – Ленинград, 1987. – С.241–245.

¹⁰³ Пор.: Порпе А. Gród Wolyń: Z zagadnień... – S.283–284.

¹⁰⁴ Шахматов А.А. История русского летописания. – С.21.

¹⁰⁵ Присёлков М.Д. История русского летописания... – С.50, 58. За словами М.Присьолкова, записи 1038–1043 рр. О.Шахматов вважає за дописи до ранньосередньовічного зводу 1037 р.

¹⁰⁶ Черепнин Л.В. «Повесть временных лет», её редакции и предшествующие ей летописные своды // Исторические записки. – Т.25. – Москва, 1948. – С.331. На думку Л.Черепніна, 996-й був останнім роком, яким закінчився ранній літописний звід, написаний у кінці X або на початку XI ст.

датування, проте це аж ніяк не зменшує її значення¹⁰⁷. Однак повернімося до наших міркувань стосовно хронології червенських подій, описаних у «Повісті временних літ». Як слушно відзначав М.Присьолков, інформація у запису під роком 1031-м (6539 р.) могла підштовхнути літописця до спроби датування за допомогою констатації більш ранньої належності червенських міст до Русі. Це означає, що дату було штучно створено шляхом віднімання від 1031 р. п'ятдесяти років¹⁰⁸. М.Кордуба стверджував, що згадка 981 р. «є лише комбінацією редактора літопису, із перспективи його часу (кінця XI ст.), оскільки в 981 р. ані Перемишль, ані Червен не належали та не могли належати Польщі»¹⁰⁹. С.Кучинський уважав, що Польща й Русь до кінця XII ст. мали добрі відносини. Аргументував він це твердження тим, що, починаючи від уявної виправи 981 р. до 1194 р.

«на кілька десятків польських чи руських воєнних походів припадає лише три, стосовно яких можна бути переконаним, що вони не мали характеру союзницьких родинних інтервенцій. А саме: а) виправа Володимира I “до ляхів”, імовірно року 981-го, але яка фактично відбулася 1012 р. б) наїзд на польське пограниччя Ярослава Мудрого і в) зафіксований у літопису під роком 1030-м похід Ярослава Мудрого на Белз, що реально відбувся 1037–1038 рр.»¹¹⁰.

В.Корольок звернув увагу на повідомлення «еже суть и до сего дне под Русью», яке містилося в «Повісті временних літ» під 981 р. На його основі він аргументував, що такий рік є наслідком пізнішої редакції, ініційованої переказом 1018 і 1031 рр. Вставка, найімовірніше, виникла пізніше, але наведена вище аргументація недостатня для того, щоб підважити запис під 981-м роком¹¹¹. Необхідно зазначити, що перекази 1018 і 1031 рр. у жодному разі не припускають, що в попередній час червенські міста були під владою Польщі; з цього випливає, що інформацію 981 р. потрібно розуміти як незалежну та не пов'язану з літописними переказами під 1018 і 1031 рр. Крім того, як справедливо зазначив Г.Пашкевич, записом «еже суть и до сего дне под Русью» («які аж до сьогоднішнього дня під Руссю»), Нестор недвозначно ствердив, що зв'язок цих земель із Київською державою відбувся в результаті їх завоювання в 981 р.¹¹²

Це означає, що запис про похід князя Володимира на ляхів варто розглядати як вірогідний. Не існує також підстав для інтерпретації цього запису як ампліфікації, що виникла із запису під роком 1031-м. Погоджуємося з думкою А.Поппе, що сам запис, пізніше введений до «Повісті временних літ»

¹⁰⁷ Дискусії з приводу Галицько-Волинського літопису та огляд літератури див.: *Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1264): Studium prozopograficzne.* – Kraków, 2013. – S.23–36.

¹⁰⁸ *Присьолков М.Д.* История русского летописания... – С.63.

¹⁰⁹ *Korduba M.* Stosunki polsko-ukraińskie... – S.756.

¹¹⁰ *Kuczyński S.M.* Stosunki polsko-ruskie... – S.20.

¹¹¹ *Корольок В.Д.* Западные славяне... – С.86.

¹¹² *Paszkiewicz H.* Początki Rusi. – S.77.

або також ранньосередньовічного зводу, виник раніше, незалежно від запису 1031 р. Якщо визнати запис під 981 р. за пізніший, то навіть в 1018 і 1031 рр. літописець писав про «червенські гради», а не «Червен та інші гради»¹¹³. Правдоподібно, що під роком 981-м зберігся правильний запис, а під роками 1018-м і 1031-м – хибний¹¹⁴. У Лаврентіївському літопису під 1018 р. читаємо: «Болеславъ же побеже ис Кыева, възма именье и бояры Ярославле и сестре его, и Настаса пристави Десятинынаго ко именью, бе бо ся ему в верилъ лестью, и люди и множество веде с собою, и гроды *Червеньскыя* зая собе, и приде в свою землю»¹¹⁵; під 1031 р.: «Ярославъ и Мьстиславъ собраста вои много, идоста на Ляхы, и заяста грады *Червеньскы* опять, и повоеваста Лядскую землю, и многы Ляхы приведоста, и разделивша я; Ярославъ посади [свою] по Ръси, и суть до сего дне»¹¹⁶. А.Поппе¹¹⁷ вказує, що в «Погодінському літопису» міститься версія – чернігівських городів. Утім факсиміле цієї пам'ятки старовини не підтверджує цього, бачимо там: «и грады Червеньскыа»¹¹⁸. Запис «грады Черниговскыа» (переправлений видавцями тексту на «грады Червеньскыа») міститься під роком 1031-м у синодальному рукопису Софійського першого літопису¹¹⁹, а також під роками 1018-м і 1031-м в академічному Новгородському п'ятому літопису¹²⁰. Зазначена ситуація ймовірно виникла з помилкового прочитання написів копіїстів XIV–XVIII ст. Згідно з А.Поппе, це припущення підтверджує легенда про св. Бориса та Гліба з Чудівської церкви XV ст.¹²¹ В енциклопедичному виданні дослідник зазначав, що

«сам термін червенські гради не має відповідника в географічно-політичній номенклатурі ані сходу, ані заходу слов'янського світу. Це дозволяє припускати, що початкове звучання згадок під роками 1018-м і 1031-м у літописних зводах, що передували «Повісті временних літ», було аналогічним до запису під 981-м роком: «Червен та інші городи»»¹²².

Узявши до уваги наведені вище міркування, дотичні відсутності точних нецерковних дат до 1061 р., датування встановлення Ярославом Мудрим контролю над червенськими містами залишається сумнівним. На нашу думку, щодо того часу більш доречніше було б послуговуватися такими формулюваннями: впродовж останніх двадцяти років, або в останній декаді X ст. Утім для

¹¹³ Poppe A. Gród Wolyń: Z zagadnień... – S.277.

¹¹⁴ На думку П.Толочка, статтю чи просто інформацію «Повісті временних літ» під 981 р. було створено в X ст. (див.: Толочко П. Русские летописи и летописцы X–XIII вв. – Санкт-Петербург, 2003. – С.21–22).

¹¹⁵ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1. – Москва, 2000. – Стб.144. Подібно і в: Ипатьевская летопись // Там же. – Т.2. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб.131.

¹¹⁶ Лаврентьевская летопись. – Стб.150.

¹¹⁷ Poppe A. Gród Wolyń: Z zagadnień... – S.284.

¹¹⁸ Поп.: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) // The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyn's'kyj (Pogodin) Codices [=Harvard Library of Early Ukrainian Literature: Texts, t.8]. – Cambridge, 1990. – P.440, 443

¹¹⁹ Софийская 1-я летопись // ПСРЛ. – Т.5. – Ч.1. – Ленинград, 1925. – С.126.

¹²⁰ Новгородская пятая летопись // Там же. – Т.4. – Ч.2. – Ленинград, 1917. – С.111, 116.

¹²¹ Poppe A. Gród Wolyń: Z zagadnień... – S.283–284.

¹²² Ibid. Grody czerwienie // Słownik Starożytności Słowiańskiej. – Т.1. – S.168.

впорядкування хронології подій вживатимемо такі дати: бл. 981, чи також бл. 992 рр. Аналогічна ситуація стосується й 1030-х рр. Єдиною точною датою, підтвердженою іншими джерелами, є рік 1018-й. Коли ж відбулося фактичне зайняття червенських міст, яке літописець позначив під 981, 1018 і 1031 рр.?

Загадковий запис 981 р. Не бажаючи повторно детально аналізувати всі гіпотези, дотичні до тих подій, відсилаємо читача до вступу. Дослідники, які вивчали ці питання, називали такі дати: 979 р.¹²³, остання декада X ст.¹²⁴, 993 р.¹²⁵, 992 або 1012 рр.¹²⁶ Противники датування під роком 981-м наголошують, що це – не точна дата виправи Володимира на Червен, а лише гіпотетична¹²⁷. С.Кучинський зазначав, що Володимир Великий, у 980 р. обійнявши київський престол, потребував часу для зміцнення свого становища, тобто малоімовірно, щоб наступного року по здобутті великокнязівської влади він розпочав війну з ляхами. Крім того, варягів, котрі допомогли Володимирові опанувати Київ, він відпустив до Царгорода. Навряд би він так діяв, якби справді планував похід. Сам літописець підкреслював у тексті, що київський володар учинив так зі скандинавами, оскільки не довіряв їм.

На думку більшості істориків, хорвати проживали в районі Перемишля¹²⁸. Тому В.Корольок¹²⁹ звернув увагу на запис у «Повісті временних літ» під 992 р.: «Иде [Володимир] на хорваты»¹³⁰. Згідно з його версією, початково запис року 981-го виглядав так: «Иде [Володимир] на хорваты и дулебы». На думку цього дослідника, під «дулібами» можна розуміти територію червенських міст. У своїх подальших студіях він визнав 981 р. за пізнішу, зроблену редактором зводу 1039 р., інтерполяцію¹³¹, а за правильну дату зайняття «червенських градів» прийняв 992 р. Утім останні дослідження М.Парчевського та К.Фокта локалізують плем'я хорватів на південь від Перемишля¹³².

Захисники дати 981 р. доводять, що інформацію про виправу Володимира було взято літописцем із пасхальних таблиць. Однак потрібно зазначити, що, як уже було аргументовано вище, ми не маємо авторського рукопису «Повісті временних літ», а найстарша пам'ятка руського літописання, що її містить, постала в 1377 р. Джерела, з яких черпав відомості автор літопису XII ст., невідомі та гіпотетичні. З огляду на міркування про точність порічного укладу до третьої чверті XI ст., слід висловити сумніви щодо вірогідності дати 981 р. Р.Гродецький із цього приводу песимістично зауважував: «Втрата червенських

¹²³ Линниченко И. Взаимные отношения Руси и Польши... – С.77; Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński. – Т.III. – Równe, 1934. – S.82; Wasilewski T. Dulebowie – Ledzianie – Chorwaci: Z zagadnień... – S.189; Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.408.

¹²⁴ Присёлков М.Д. История русского летописания XI–XIV вв. – Ленинград, 1940. – С.28; Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. – Т.1. – Москва, 1938. – С.96.

¹²⁵ Widajewicz J. Południowo-wschodnie kresy Polski w X i XI w. – Poznań, 1937. – S.3; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С.33; Корольок В.Д. Западные славяне... – С.89.

¹²⁶ Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.39, 105.

¹²⁷ Корольок В.Д. Западные славяне... – С.89.

¹²⁸ Літературу див.: Корольок В.Д. Западные славяне... – С.89.

¹²⁹ Там же. – С.81.

¹³⁰ Лаврентьевская летопись. – Стб.122.

¹³¹ Корольок В.Д. Западные славяне... – С.88–89.

¹³² Parczewski M. Początki kształtowania... – S.36–37; Fokt K. Zagadka plemion... – S.441–456.

міст є фактом, який не вдається органічно зв'язати з рештою тогочасних відомих фактів»¹³³. Тодішні джерела дійсно становлять основу для припущень, котрі, утім, неможливо верифікувати; реконструкція тих подій часто також гіпотетична. Завдання історика полягає в доведенні власних інтерпретацій. На нашу думку, не можна однозначно виключати, що похід міг відбутися 981 р. Ключовим моментом є 992 р. Згідно з «Гільдесгаймськими анналами», тоді польсько-руські відносини загострилися¹³⁴. Болеслав Хоробрий не зміг на виклик імператора Оттона III прибути до Бранденбурга через приготування до «великої війни» з Руссю. Як слушно зауважував С.Кучинський, «ця інформація не перебільшена. Невідомо, чи дійшла справа до походу»¹³⁵. Найвірогідніше, що ні. У Никонівському літопису, який мало використовується дослідниками, читаємо: «Того же лета посла Володимерь [військо своє] на печенеги, и одолеша имъ, и възвратишася съ победою и радости къ Володимеру. Того же лета придоша послы къ Володимеру отъ Болеслава Лятцкаго»¹³⁶. Звідси випливає, що бл. 992 р. (або пізніше) Болеслав ініціював переговори з Володимиром, які, вірогідно, закінчилися мирними домовленостями та призвели до поліпшення відносин між обома володарями. Це підтверджується записом під роком 996-м, уміщеним у «Повісті временних літ»: «И бе жива [Володимир] съ князи околними миромъ, съ Болеславомъ Лядьскимъ, и съ Стефаномъ Угръскимъ, и съ Андрихомъ Чешьскимъ, и бе миръ меж ю»¹³⁷. Як слушно зауважив А.Насонов, наведений запис доводить не лише те, що бл. 996 р. взаємини між правителями були добрими, але також і те, що раніше доходило до конфліктів, доказом чого стала звістка, уміщена під роком 981-м¹³⁸.

Інформацію з «Гільдесгаймських анналів» можна інтерпретувати як підтвердження тривалого польсько-руського конфлікту, котрий закінчився бл. 992 р., або як повідомлення про неминуче зіткнення. У першому випадку дату 981 р. потрібно визнати правильною, у другому ж рік 992-й – за дату *post quem* виправи Володимира. Слід зауважити, що обидві інтерпретації правдоподібні. Одним із доказів на користь неточності дати 981 р., окрім уже наведених хронологічних аргументів, є той, що якби Володимир, тільки-но обійнявши київський престол, вирушив у похід на ляхів, то він ризикував ув'язнути у війні на кілька фронтів. Можливо, ситуація у сусіда сприяла прийняттю такого, а не іншого рішення, але цього не підтверджує жодне з відомих джерел.

¹³³ Grodecki R. *Dzieje Polski do r. 1194 // Dzieje Polski średniowiecznej*. – Т.І. – Kraków, 1926. – С.53.

¹³⁴ *Annales Hildesheimenses // Monumenta Germaniae Historica: Scriptores Rerum Germanicarum*. – Т.8 / Hrsg. G. von Waitz. – MGH. – Т.3. – Hannoverae, 1878. – Р.25 («Болеслав, син Мешка, не зміг прибути на допомогу своєму сюзеренові через безпосередню загрозу великої війни з Руссю» / «Bolizlao vero Misachonis filius, pes se ipsum ad dominum nequaquam valens, imminebat quippe illi grande contra Rusianos bellum»; див.: *Annales Hildesheimenses*).

¹³⁵ Kuczyński S.M. *Stosunki polsko-ruskie...* – С.20–21.

¹³⁶ *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ*. – Т.9. – Санкт-Петербург, 1862. – С.64 («Того же лета посла Володимерь на Печенеги, и одолеша имъ, и възвратишася съ победою и радостію къ Володимеру. Того же лета придоша послы къ Володимеру отъ Болеслава Лятцкаго»).

¹³⁷ *Powieść minionych lat: Najstarsza kronika kijowska / Tłum. i opr. F.Sielicki*. – Wrocław, 2005. – С.112–113. Також див.: *Лаврентьевская летопись*. – Стб.126 («И бе жива съ князи околними миромъ, съ Болеславомъ Лядьскимъ, и съ Стефаномъ Угръскимъ, и съ Андрихомъ Чешьскимъ, и бе миръ межю ими и любы живяше же»).

¹³⁸ Насонов А.Н. *Русская земля...* – С.115.

Утім такого припущення не можна однозначно виключати. Інший сценарій веде до констатації, що польсько-руські конфлікти почалися перед зайняттям Володимиром Києва.

С.Кучинський указував на два можливих моменти опанування київським князем території, яка розглядається у цій статті. Один із них – 1012 р. Коли Болеслав Хоробрий воював у Саксонії, імператор Генріх II мав домовитися з Володимиром Великим стосовно проведення диверсії¹³⁹. Другий – стосується 992 р. Обидві дати С.Кучинський уважав за можливі, утім схилявся до року 1012-го. На нашу думку, зважаючи на наведені вище міркування щодо виникнення згадки 981 р., більш правдоподібним датуванням є час після 992 р. Тоді переплелось декілька чинників. Помер Мешко I, невдовзі після цього Болеслав Хоробрий вигнав мачуху Оду з її синами. Тітмар Мерзебурзький так описував ці події:

«25 травня року Божого 992-го, десятого року володарювання Оттона III, згаданий вище князь Мешко, виснажений віком та знесилений лихоманкою, перенісся з цього місця вигнання до вічної батьківщини, залишивши свою державу поділеною між кількома князями. Із лисячою хитрістю з'єднав потім її в єдине ціле його син Болеслав, вигнавши мачуху і братів та осліпивши своїх довірених Одилена і Прибивоя»¹⁴⁰.

Точна дата вигнання Оди, а також принципи поділу спадщини Мешка I невідомі. Можна припустити, що по смерті чоловіка вдова від імені малолітніх синів – Мешка, Святополка й Ламберта – правила якимись землями. Як слушно зауважив А.Плещинський, «Гільдесгаймські аннали», описуючи допомогу, що її надав Болеслав Хоробрий, виславши імператорові Оттонові III військо для війни з велетами, підтверджують, що первородний син Мешка I по смерті батька за традицією був наступником¹⁴¹. Глава династії Г'ястів мав рахуватися з політичною ситуацією, упродовж багатьох років співпрацюючи з німцями. Широкі контакти серед імперської еліти мала, напевно, і Ода, адже вона походила з німецького графського роду¹⁴². Утім видається, що не це спричинило вигнання мачухи з Польщі Болеславом. Мешко I подбав про забезпечення інтересів своєї дружини. Вона мала певну політичну, а значить і військову підтримку. Тітмар згадував двох можновладців, які стояли на її стороні – Одилена та Прибивоя. Лояльність еліт була вирішальним чинником утримання володаря на троні. Еліти завжди діяли у своїх інтересах. Перемога володаря, якого вони не підтримували, зазвичай оберталася кінцем кар'єри

¹³⁹ Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.106–113.

¹⁴⁰ Kronika Thietmara / Tłum i opr. A.Z.Jedlicki. – Ks.IV. – 58. – Poznań, 1953. – S.224–225 («Sed anno dominicae incarnationis DCCCCXCII, regni autem terci Ottonis (X et VIII Kal. Iunii) prefatus dux iam senex et febricitans ab exilio hoc ad patriam transit, relinquens regnum suimet plurimis dividendum, quod postea filius eiusdem Bolizlavus, noverca et fratribus expulsa execatissime familiaribus suis Odilieno atque Pribuvoio, vulpina calliditate contraxit in unum»).

¹⁴¹ Pleszczyński A. Początek rządów Bolesława Chrobrego // *Viae historicae: Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin.* – Wrocław, 2001. – S.225.

¹⁴² Pleszczyński A. Początek rządów... – S.229.

або початком вигнання. Тому вони були рішучими в боротьбі за життєві інтереси Оди та її дітей. Слід пам'ятати, що суперечка Болеслава Кривоустого зі Збігневом тривала декілька років після смерті їхнього батька – Владислава Германа. Пізніший король Польщі отримував у цьому конфлікті допомогу з боку руських та угорських військ. Цілком вірогідно, що самостійно він не зміг би перемогти брата. Аналогічний сценарій слід шукати у випадку конфлікту Оди з Болеславом Хоробрим. Загострення суперечностей nastупило після смерті Мешка I, а вигнання мачухи могло статися по 992 р. Не виключено, що посольство до Володимира Великого (бл. 992 р.) започаткувало союз володарів Польщі й Русі.

Можливо, результатом польсько-руської співпраці бл. 992 р. стала взаємодопомога в боротьбі з зовнішніми та внутрішніми ворогами. Підтвердженням цього припущення може бути історичний твір В.Кадлубека, в якому йдеться про те, що Болеслав Хоробрий, вирушивши на південний схід, «підкорив своїй владі гунів, тобто угорців, хорватів і значну частину могутніх мардів»¹⁴³. Галл Анонім своєю чергою писав: «Чи то не він (Болеслав Хоробрий – А.Ю.) багаторазово переміг у битві угорців і цілий їхній край аж до Дунаю своїй владі підкорив»¹⁴⁴. Останні археологічні дослідження дозволяють говорити, що в першій половині X ст. землі навколо Перемишля було захоплено угорцями¹⁴⁵. Слід пам'ятати, що Нестор, Галл Анонім чи В.Кадлубек намагалися створити наративи, у котрих прославлялися б династії, тому важливою для них була форма переказу, а не історичні деталі. Володарі зображувалися тут як доблесні захисники християнства. Залишається актуальним спостереження Б.Кербіс, що автор першого польського наративу «своє історієписання сприймав як *otium*, тобто інтелектуальну розвагу, адресовану князеві та людям з його оточення, котрі були належно до цього приготованими»¹⁴⁶. У такий, власне, спосіб слід розуміти й інформацію з «Повісті временних літ» щодо почергового встановлення контролю київського князя над племенами, як і про похід 981 р.

Якщо 992 р. як дату *post quem* виправи Володимира на «червенські гради», тоді належить скоригувати інтерпретацію самого переказу, який міститься під роком 981-м. С.Кучинський¹⁴⁷ звернув увагу на те, що в «Повісті временних

¹⁴³ *Mistrz Wincenty Kadłubek. Kronika polska / Tłum. i opr. B.Kürbis. – Wrocław, 2003. – S.55–56.* Також див.: *Magistri Vincentii Dicti Kadłubek. Chronica Polonorum // Monumenta Poloniae Historica, SN. – T.11 / Opr. M.Plezia. – Kraków, 1994. – S.41* («Hunos seu Vngaros, Crauacios et Mardos gentem ualidam suo mancipauit imperio»).

¹⁴⁴ *Gall Anonim. Kronika polska / Tłum. R.Grodecki, wstęp i opr. M.Plezia. – Wrocław, 2003. – S.18.* Також див.: *Idem. Gesta Principum Polonorum // Central European Medieval Texts. – T.3 / Tłum. P.W.Knoll, F.Schaber. – New York, 2003. – P.30–32* («Numquid non ipse Ungaros frequencius in certamine, totamque terram eorum usque Danubium suo dominio mancipavit»).

¹⁴⁵ *Parczewski M. Początki kształtowania... – S.37–40; Koperski A. Cmentarzysko staromadziarskie z X w. w Przemyślu // Przemyśl wczesnośredniowieczny / Pod red. E.Sosnowskiej. – Warszawa, 2010. – S.386.*

¹⁴⁶ *Kürbis B. Wstęp // Mistrz Wincenty Kadłubek. Kronika polska. – S.80. Idem. Jak Mistrz Wincenty pojmował historię Polski // Studia Źródłoznawcze. – T.20. – Warszawa, 1976. – S.65.* Поп.: *Sielicki F. Najdawniejsze polsko-ukraińskie stosunki kulturalne w świetle Latopisu Kijowskiego i Kroniki Kadłubka // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich / Pod red. S.Kozaka i M.Jakóbca. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S.59–60.*

¹⁴⁷ *Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.58–61, 68.*

літ» ужито формулювання «до ляхів», а не «на ляхів»¹⁴⁸. Перше вказувало б на мирну акцію¹⁴⁹, пов'язану з якимось польсько-руським порозумінням. Історик припустив, що Болеслав Хоробрий разом із Володимиром Великим могли створити коаліцію проти печенігів¹⁵⁰. До вказаних міркувань слід додати ще один чинник. Дослідження залишків червенського валу, котрі провела в 2014 р. група археологів під керівництвом М.Волошина і Т.Дзеньковського, свідчать, що на рубежі X–XI ст. його не знищили. Тож місто було зайняте в мирний спосіб. Це могло статися у двох випадках: або залога склала зброю без боротьби, або в результаті мирного договору та подальшої співпраці двох володарів. За часів середньовіччя останнє було поширеною формою компенсації за військово-політичну підтримку. У 1145 р. Владислав II заплатив князеві Всеволодові Олеговичу округом Візни над Наревом, від якого вимушено зрікся Болеслав Кучерявий:

«Наидоша брата два Владиславля – Болеслава и Мъжекоу, стояча за болотомъ. И переехавша на сю сторону и поклонистася Игореву, и съ братьею его, и целовавъше крестъ межи собою, и тако рекоша: аще кто перестоупить крестное целование, на того быти всимъ. И даста брата своему Владиславу 4 города, а Игореву съ братьею Визну, и тако узвратишася въ свояси, многъ полонъ возьмъше»¹⁵¹.

У 1018 р. Болеслав Хоробрий як плату за допомогу Святополкові Володимировичу отримав ті самі терени, що засвідчує пам'ять володаря Польщі про належність цих земель у попередні десятиліття, і про те, як вони перейшли під владу Рюриковичів.

Із певними застереженнями можна висловити гіпотезу, безпосередньо не підтверджену джерелами, про те, що зречення П'ястом Перемишля, Червена та інших міст було пов'язане з допомогою Володимира у вигнанні Оди. Розвиваючи це положення, момент вигнання вдови належить датувати часом після 992 р. Не виключено, що Болеслав Хоробрий, підтриманий загонами Володимира, використав хаос, який запанував у 994 р. у зв'язку з повстанням велетів та захопленням Бранденбурга, а також здобуттям Пржемысловичами

¹⁴⁸ Лаврентьевская летопись. – Стб.81 («Иде [Володимерь] к Ляхомъ и зая грады ихъ, Перемышль, Червень и ины грады, еже суть и до сего дне подъ Русью»).

¹⁴⁹ Пор.: Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1893. – С.1386–1387; Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). – Т.3. – Москва, 1990. – С.343–346.

¹⁵⁰ Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.68.

¹⁵¹ Ипатьевская летопись. – Стб.318. Пор.: Włodarski B. Problem jaćwieski w stosunkach polsko-ruskich // Zapiski Historyczne. – Т.24. – Z.2/3. – Toruń, 1958–1959. – S.24; Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie... – S.25; Kamiński A. Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego // Rocznik Białostocki. – Т.1. – Białystok, 1961. – S.32; Powierski J. Stosunki polsko-pruskie do 1230 r.: Ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego. – Toruń, 1968 [Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. – 74. – Z.1. – 1969]. – S.111–112; Biskup M. Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach: Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia. – Gdańsk, 1984. – S.84; Latopis Kijowski 1118–1158 / Przeł. E.Gorani. – Wrocław, 1995. – S.42 (przyp.284); Brodzicki Cz. Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku). – Warszawa, 1994. – S.42.

Лібіца (28 вересня 995 р.)¹⁵². Імовірно, має рацію А.Плещинський, який видання Оди датує 995 р. (логічне питання: чи не було обмежено свободу її діяльності раніше?). 6 грудня 995 р.¹⁵³ у Франкфурті-на-Майні Оттон III видав диплом для єпископа майсенського Ейдо, за яким передавав під церковну юрисдикцію значну територію польської Силезії, і не лише Нижньої (регіон Дзядошан), до якої Майсен уже висував претензії, але й до частини Верхньої по лівому берегу Одри [...]. Зміст документа треба однак розуміти не як дійсну спробу розширення володінь Майсенського єпископства, але радше як політичну декларацію ворожих намірів імперії супроти держави П'ястів, а також Чехії¹⁵⁴.

Гіпотези про відступлення Болеславом Хоробрим червенських міст і Перемишля на користь Володимира не суперечать відомим джерелам. Слід ще раз підкреслити, що обидва припущення стосовно переходу «червенських градів» під владу київського князя бл. 981 і в 992–995 рр. правдоподібні. Повертаючись до згаданих вище хронологічних застережень, більш достеменним окресленням явища, яке досліджується у цій статті, є таке: «Події мали місце в останніх двох декадах X ст.». Це підштовхує до подальшої розробки гіпотези про те, що «Гільдесгаймські аннали» інформують нас про польсько-руський конфлікт, який тривав упродовж тривалого часу. Втиснення в коротке речення чи фрагмент оповіді подій, котрі відбувалися у проміжку 3–4, а інколи й 20 років – спостерігається в літописанні й XIII ст. У такий спосіб було створено короткі історії у самому тексті. Так, у кільканадцяти рядках Іпатіївського літопису вміщено двадцятилітню історію Холма¹⁵⁵. Ще один фрагмент («До тієї пори єпископом в Угровеську був Асаф, який самовільно зайняв митрополичий престол, а тому був позбавлений своєї кафедри, центр єпархії було перенесено до Холма¹⁵⁶») *de facto* описує кількарічний період¹⁵⁷. Складається враження, що літописець уміщував такого типу оповідь у свій текст із бажанням її деталізації в майбутньому (це підтверджує запис: «За благословенням Божим, Данило заклав місто Холм. Про його заснування ще розповімо»¹⁵⁸). На жаль, із невідомих причин, про які лише можемо здогадуватися, обіцяне ніколи не виконувалося (бодай у вигляді згадок). Аналогічно у схожій ситуації діяв й автор «Повісті временних літ», котрий під 1097 р. описав події 1097–1099 рр. Під наступними роками опис був більш детальним. У подібний спосіб слід розуміти похвалу Володимирові, на яку також припадає згадка 981 р. Незважаючи на те, що вона лягала у хронологічну канву, насправді це міг бути короткий огляд подій із довшого проміжку часу. Непрямим підтвердженням такої інтерпретації стало дописування речення пізнішим редактором «Повісті»:

¹⁵² *Pleszczyński A. Początek rządów...* – S.230.

¹⁵³ *Kodeks Dyplomatyczny Śląska / Wyd. K.Maleczyńskiego.* – T.I/1. – №3. – Wrocław, 1958. – S.9–12.

¹⁵⁴ *Pleszczyński A. Początek rządów...* – S.226.

¹⁵⁵ *Ипатьевская летопись.* – Стб.842–843.

¹⁵⁶ Там же. – Стб.740 («Бе бо преже того пискупъ Асафъ в угровьскыи, иже скочи на столь митрофолчъ, и за то свержень бысть стола своего, и переведена бысть пискупья во Холмъ»).

¹⁵⁷ Пор.: *Jusupović A.* «Богу же изволившу Даниль созда градъ Холмъ»: *Geneza Chelma i jego biskupstwa // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.* – T.12. – Lublin, 2014. – Z.6. – S.11–26.

¹⁵⁸ *Ипатьевская летопись.* – Стб.740 («Богу же изволившу, Даниль созда градъ именемъ Холмъ. Создание же его иногда скажемъ»).

«Які аж до сьогоднішнього дня під Руссю». Водночас уміщений під роком 981-м запис належить інтерпретувати так: за правління Володимира Великого тривав польсько-руський конфлікт, який завершився бл. 992 р. Результатом його стала втрата П'ястами червенських міст і Перемишля раніше або бл. 992 р. У будь-якому разі разом із завершенням періоду напруженості в польсько-руських відносинах старший син Мешка I свідомо зрікся претензій на цей регіон. Такий хід подій дозволив Несторові більш зрозуміло представити непевну (але важливу в контексті здобуття Володимиром Великим земель, що раніше належали до Польщі) історію з кінця X ст. Відтак на запис 981 р. слід дивитися як на історичний процес.

Також доцільно в контексті запису під роком 981-м розглянути проблему Перемишля. С.Кучинський дійшов висновку, що літописець помилився, і замість «Перемиль» написав «Перемишль». Історик аргументує це тим, що Перемиль знаходився на шляху з Києва до Червена. Крім того, період існування обох міст робить помилку пізнішого переписувача правдоподібною¹⁵⁹. Г.Пашкевич, розглядаючи згадки 981, 1018 і 1031 рр., дійшов висновку, що Перемиль, як і Перемишль, – правдоподібні кандидати на місце літописного «граду». Адже, на думку дослідника, ані відстань, ані географічні перешкоди не були проблемою в реалізації влади над віддаленим регіоном¹⁶⁰. Т.Василевський¹⁶¹ і К.Фокт, розглядаючи загадку племен із-понад Бугу, Сану, Дністра та Стиру, дійшли висновку, що вони становили племінний союз лєн-дзян. Коли слово «ляхи» почало означати в Русі поляків, його перестали використовувати для окреслення племен із-над Бугу, Сану, Стиру. Однак ця назва продовжила своє існування в литовському («lenkas») та угорському («lengyel») варіантах¹⁶². Отже, узявши до уваги наведені вище міркування, схилиємося до версії про те, що літописець у запису під 981 р. мав на увазі Перемишль.

Згадки під 1018 і 1031 рр. у «Повісті временних літ». Датування переходу червенських міст до держави П'ястів за Болеслава Хороброго не викликає питань. Більшість дослідників погоджується, що це мало статися в 1017 або в 1018 рр. М.Барсов у своїй праці (на двох різних сторінках) подав обидві дати¹⁶³. Слід сказати, що ці події добре відомі, їх описували Галл Анонім, Тітмар і Нестор. Зокрема Тітмар, який жив і писав саме в ті часи, що розглядаються у цій статті, негативно ставився до Болеслава Хороброго. Він згадував цю подію, датуючи її 1018 р., так:

«Не можна не сказати про скорботну поразку, яка сталася в Русі. Болеслав вторгся у той край і вчинив там великі шкоди за нашою намовою. [...] Тим часом Ярослав силою взяв один град, який належав до його брата, і вивів його мешканців. Дуже потужне місто Київ із намови Болеслава стало жертвою постійних нападів та в результаті пожеж зазнало великих втрат. Його мешканці боронилися, але невдовзі відкрили браму перед іно-

¹⁵⁹ Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimierza... – S.82–84, 103.

¹⁶⁰ Paszkiewicz H. Początki Rusi. – S.91, 94.

¹⁶¹ Wasilewski T. Dulebowie – Ledzianie – Chorwaci: Z zagadnień... – S.193.

¹⁶² Fokt K. Zagadka plemion... – S.453.

¹⁶³ Барсов Н.П. Очерки... – С.86, 105.

земною потугою. Залишений своїм володарем, який утік, Київ прийняв 14 серпня Болеслава й вигнаного князя Святополка, котрий, використавши страх перед нашими, підкорив собі весь край. [...] Одночасно здобув Болеслав незлічену кількість грошей, значну частину яких розділив між своїми союзниками та улюбленицями, певну частину відправив на Батьківщину. Серед загонів, які знаходилися при згаданому князеві, від нас було триста, від угорців – п'ятсот і насамкінець від печенігів – тисяча людей. Усіх їх відіслав володар додому, оскільки міг ствердити з радістю, що мешканці цього краю прихильні до нього та свою вірність йому виказують»¹⁶⁴.

У більш хвалебному тоні, але з меншою кількістю деталей цю виправу описав Галл Анонім¹⁶⁵. Слід зауважити, що цей автор не дуже добре орієнтувався в подіях, які відбувалися в Польщі на початку XI ст. Опис періоду правління Болеслава Хороброго в нього надто скупий. Дослідники часто вказують на невірогідність згадки 981 р. з огляду на брак відповідної інформації у «Хроніці польській». Варто брати до уваги, що її автор не мав детальної інформації про часи перших П'ястів. Підкреслимо, що він нічого не знає про зайняття червенських міст Болеславом Хоробрим у 1018 р. Можемо від нього лише дізнатися, що Болеслав допоміг Святополкові повернутися до влади, за що отримав щедрu винагороду. Не виключено, що й «червенські гради». Провівши десять місяців у Русі син Мешка I повернувся на Батьківщину. На шляху додому йому довелося воювати з загонами Ярослава Мудрого.

Останнім джерелом, яке описує події 1018 р., є «Повість временних літ». Цей твір було написано в контексті глорифікації династії Рюриковичів, а тому Болеслава Хороброго тут представлено як ласого до грошей монарха, який нищить країну. З'являється новий мотив – вигнання Болеслава Святополком через неправди першого. Це джерело підтверджує повідомлення Галла Аноніма про збирання військ Ярославом, конкретизуючи, що до них входили варяги, і про його виправу проти Болеслава. Підсумовуючи наслідки походу Болеслава Хороброго, літопис повідомляє:

«Болеслав утік із Києва, забравши з собою скарби та бояр Ярослава, і сестру його, а Настаса з Десятинної церкви поставив при скарбах, оскільки [він] підлабузництвом своїм утерся в його довіру. Багато люду забрав із собою, і червенські гради забрав собі, і прийшов до свого краю. Святополк почав княжити в Києві»¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Kronika Thietmara. – Ks.VIII. – 32. – S.620–623 («Nec tacendum est, quod in Ruscia contigit lugubre damnum. Bolizlavus namque eam grandi exercitu peciit multumque ei nostro fame nocuit. [...] Interea quedam civitas fratris suo tunc obediens a Iarizlavo vi capitur, et habitator eiusdem abducitur. Urbs autem Kitava nimis valida ab hostibus Pedeneis ortatu Bolizlavi crebra in pugnatione concutitur et incendio gravi minoratur. Defensa est autem ab suis habitatoribus, sed celaliter patuit extraneis viribus; namque a regno suo in fugam verso relicta XVIII Kal. Sept. Bolizlavum et, quem diu amiserat, Zentepulcum seniore suus, cuius gratia et nostrorum timore omnis hec regio conversa est, suscepit. [...] Ineffabilis ibi pecunia ei ostenditur, cuius magna pars hospitis suis ac fautoribus distribuitur, quedam vero ad patriam mittitur. Fuerant in auxilio predicti ducis ex parte nostra trecendi et ex Ungariis quingenti, ex Petineis autem mille viri. Omnes hii tunc domum remittebantur, cum indigenas adventare, fideles sibi apparere senior prefatus letabatur»).

¹⁶⁵ Gall Anonim. Gesta Principum Polonorum. – P.40–46.

¹⁶⁶ Powieść minionych lat. – S. 127. Також див.: Лаврентьевская летопись. – Стб.142 («Болеславъ

Більшість істориків дослівно розуміють цей текст, зокрема місце про те, що лядський князь, утікаючи до Польщі, зайняв червенські міста¹⁶⁷. Відкинувши негативне ставлення Тітмара й Нестора до особи Болеслава Хороброго та пом'якшивши панеґіричний характер «Хроніки польської», маємо у своєму розпорядженні відомості трьох незалежних джерел, які доповнюють одне одного. Німецький і польський історики у загальних рисах описують зиски польського князя за його допомогу Святополкові у здобутті київського столу, оповідаючи про чималі багатства. Наведені вище повідомлення підтверджує й руський літописець, із тією різницею, що вичерпно перелічує вигоди лядського князя, серед яких називає червенські міста. З огляду на археологічні дослідження, що не підтверджують знищення фортифікацій Червена XI ст., слід визнати: якщо в першу половину князювання Болеслав Хоробрий у результаті мирних переговорів зрікся претензій на так звані «червенські гради» й Перемишль, то в 1018 р. поновлення польського контролю над цим регіоном стало умовою допомоги Святополкові. Бажання старшого сина Мешка отримати саме ці землі в 1018 р. підтверджує правдивість згадки 981 р. та, що важливіше, кореляцію обох переказів. Ситуація щодо 1031 р. аналогічна.

Незабаром Ярослав Володимирович вигнав Святополка з Києва, після чого останній помер. Натомість розпочалася боротьба між синами Володимира – Ярославом і Мстиславом, яка привнесла в польсько-руські взаємини тимчасове замирення. У 1026 р. брати поділили сфери впливу. У 1036 р. Мстислав пішов із життя. Разом зі смертю Болеслава Хороброго розпочалася активність руських князів на прикордонні. Під 6538 р. (1030 р.) у «Повісті временних літ» читаємо про зайняття Ярославом Белза – міста, яке напевно входило до сфери впливу так званих «червенських градів». Цілком імовірно, що дійшло до порозуміння Ярослава з імператором Конрадом II, який у той час вів війну з Мешком II¹⁶⁸. У літопису під наступним роком читаємо про зайняття червенських міст: «Ярослав та Мстислав зібрали багато війська, пішли на ляхів і знову зайняли червенські городи та спустошили лядську землю, і велику кількість ляхів привели та поділили їх»¹⁶⁹. Частина дослідників, визнаючи правильність дати, вважають, що Ярослав Мудрий уклав зі Мстиславом союз, і в 1031 р. напав на Польщу¹⁷⁰. Як уже зазначалося, цей проміжок часу в «Повісті временних літ» не містить точних нецерковних дат. Згадка 1031 р., подібно як і 981 р., описує певний історичний процес, що тривав кільканадцять років. Нестор, імовірно, не мав змоги датувати окремі події, а тому обмежився поданням остаточної інформації про тривале приєднання червенських міст і Перемишля до Русі. Як зазначалося вище, можна погодитися з дослідниками,

же побеже ис Киева, вѣзѣма именѣ и бояры Ярославле и сестре его, и Настаса пристави Десятигнаго ко имению, бѣ бо ся ему вверилъ лѣстью, и людий множество веде с собою, и городы Червеньскыя зая собе, и приде в свою землю. Святополкъ же нача княжити в Києве»).

¹⁶⁷ Лонгинов А.В. Червенские города. – С.58; Пащито В.Т. Внешняя политика... – С.35–37; Головки А.Б. Древняя Русь и Польша... – С.27–30.

¹⁶⁸ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша... – С.36.

¹⁶⁹ Powieść minionych lat. – S.133. Також див.: Лаврентьевская летопись. – Стб.150 («Ярославъ и Мстиславъ собрата вой многъ, и идоста на Ляхы, и заяста грады Червеньскыя опять, и повоеваста Лядскую землю, и многы Ляхы приведоста, и разделиста я»).

¹⁷⁰ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша... – С.36 (тут див. літературу).

котрі цю оповідь пов'язують із безкоролів'ям, що наступило по смерті Мешка II. В.Пашуто ці події пов'язував із намаганням Казимира Відновителя повернути батьківський престол. Ярослав Мудрий в обмін на виправи в Мазовію та допомогу синові Мешка II мав отримати, згідно з угодою 1042 р., червенські міста, Белз і Берестя. Згоду ствердили шлюбом Казимира з Доброгнівою та Ізяслава Ярославича – з Гертрудою¹⁷¹. Подібне спостереження висловив Г.Демиденко¹⁷². С.Кучинський датував угоду 1039 р., зазначаючи, що польсько-руський трактат містив:

- «1) Справу шлюбу Казимира Відновителя з сестрою Ярослава Мудрого, Марією-Доброгнівою, узгоджену в перших місяцях 1039 р.
- 2) Питання звільнення руських полонених, яких у 1018 р. захопив Хоробрий.
- 3) Справу воєнного союзу проти Мецлава та литовців.
- 4) Проблему врегулювання польсько-руського кордону. Русь вірогідно отримала бужанські міста з Володимиром-Волинським. Польща втримала Лівобережжя¹⁷³: Белз і Перемишль залишилися в польських руках»¹⁷⁴.

Погодимося зі спостереженнями С.Кучинського, що угода мала відбутися до військової допомоги Ярослава Казимирові. Очевидно близько 1031 р., коли ситуація в Польщі була не найкращою, Рюриковичі почали захоплювати Перемишль, Червен та інші прикордонні міста. Відмова Казимира Відновителя приблизно в 1039 р. від претензій на ці території в обмін на руську військову допомогу закінчила півстолітню боротьбу за цей регіон.

Підсумовуючи, зауважимо, що Нестор описав певний історичний процес із трьох дат, з яких лише одна точна, тобто 1018 р. Інші було сконструйовано напевно самим літописцем, котрий зі своїх джерел знав про суперництво володарів Польщі та Русі за прикордонні землі, яке тривало приблизно п'ятдесят років та увінчалось перемогою Ярослава. Два записи, уміщені в «Повісті временних літ» під 981 і 1031 рр., незважаючи на те, що самі містять короткі історії або етапи суперечок за червенські міста й Перемишль, є штучними цезурами історичного процесу, котрі свідчать про територіальне розширення Русі.

Дослідники, котрі займаються вивченням польської історії, на руські джерела нерідко дивляться як на додаткові. Часто виправляють їх, убачаючи в них очевидні помилки копіюєста чи некомпетентність редактора; уважають, що фахівець має перевагу над творцем-літописцем. У такий спосіб намагаються реконструювати середньовічну реальність відповідно до своїх гіпотез та уявлень. Натомість завдання історика – оцінити достовірність пам'ятки, показати

¹⁷¹ Пашуто В.Т. Внешняя политика... – С.39.

¹⁷² Демиденко Г. Ярослав Мудрий: Великий князь Русі. – Х., 2013. – С.238–244.

¹⁷³ Лівий берег Буга (прим. ред.).

¹⁷⁴ Kuczyński S.M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039 // Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. – S.130.

її внутрішні суперечності. «Повість временних літ» – основоположне джерело для вивчення польсько-руського прикордоння. Знаємо її з пізніших компіляцій, зокрема з Хлебниковського літопису XIV ст. дізнаємося, що першим редактором твору був Нестор. Пам'ятку слід визнати вірогідним наративом із не зовсім докладною хронологією до 1061 р., що особливо помітно на прикладі періоду 1030-х рр. Утім знання Нестора про прикордонні справи, у тому числі про місцеві племена, дуже цінні. Із нашого дослідження випливає, що в ужитому літописцем слові «ляхи» зафіксовано окреслення надплемінного організму (який збігається з територією розселення лендзян). Це означає, що в повідомленні 981 р. читаємо про Володимира, який атакував землі, підконтрольні П'ястам. Значно важче визначити момент самої події. Найвірогідніше згадка виникла ще в X ст. і стосувалася певного історичного процесу, який відбувався за князювання Володимира Великого й закінчився бл. 992 р., коли дійшло до тісної співпраці П'ястів і Рюриковичів, що тривала до кінця XI ст. Це польсько-руське співробітництво коштувало Болеславу Хороброму на початку його князювання відмови від претензій на Перемишль, Червен та інші міста. Здобув Володимир ці території раніше, чи вони перейшли під його руку в результаті мирних переговорів – ці питання становлять другорядну дослідницьку проблему. Самі виправи 1018 і 1031 (1039) рр. слід трактувати в контексті допомоги володаря своєму сусідові у справі відновлення влади останнього.

The article deals with relations between rulers of Poland and Rus' during early medieval ages. It is presented that the relationships were strictly linked to an issue of so-called Cherven towns, concerning dates: 981, 1018 and 1031. It is stated that Nestor the Chronicler described a historical process in this three dates (out of the three only one date is accurate). It is proved that the other two were probably established by Nestor himself, who was aware from his sources of a rivalry between Polish and Rus' rulers regarding the boarder land. It is emphasized that the culminating point of the first phase of the fighting was Boleslaw the Brave waiving his claims to the Cherven towns about 992; the second phase ended in regaining the towns by Polish king in 1018; finally the third one when Casimir the Restorer renounced the claims to the Cherven towns.

Keywords: Rus', Poland, Cherven towns, Przemyśl, Volodymyr the Great, Boleslaw the Brave, Yaroslav the Wise, Casimir the Restorer.

